

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta humanitních studií

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Barbora Vašíčková

2021

Praha

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta humanitních studií

Exil ve věku (ne)zletilosti

Vypracovala: Bc. Barbora Vašíčková

Vedoucí práce: Mgr. Petra Ezzeddine, Ph.D.

Praha 2021

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a použila jsem pouze literární zdroje uvedené v seznamu literatury.

V Praze dne 22. 7. 2021

Poděkování

Nejprve bych chtěla poděkovat vedoucí své diplomové práce Petře Ezzeddine, za její odborné vedení práce a čas, který mi věnovala při konzultacích.

Mé díky patří Tereze, Anně a Kateřině, které mi poskytly rozhovory a nechaly mě tak nahlédnout do svých vztahů s příchozími.

Moc děkuji také Matějovi, který mi věnoval svůj čas a pomohl se v dané tématice zorientovat.

Obsah

1	Úvod	9
2	Metodologie.....	10
	Výzkumné otázky.....	15
3	Termíny: definice a co se za nimi skrývá	16
4	Nezletilý bez doprovodu.....	16
4.1	Nezletilí bez doprovodu: legislativa a diskurs	18
4.1.1	Linie dítěte	18
4.1.2	Linie migranta/azylanta	18
5	Trajektorie NBD po příchodu do České republiky.....	19
5.1	Nezletilý jako zoë – „holý život“	20
5.2	Určování věku	21
5.3	Zařízení pro děti - cizince.....	22
6	Možnosti péče o nezletilé bez doprovodu: dobrovolnictví a hostitelská péče	25
6.1	Dobrovolnictví	25
6.2	Hostitelská péče.....	25
7	Medailonky.....	29
8	Činnosti ustavující rodinu.....	32
8.1	Vztah v čase a prostoru	33
8.2	Osvětlení konceptu.....	34
8.3	Kognitivní mapa v procesu hostitelské péče	35
8.4	Rodina jako imaginativní prostor a čas	36
9	Emoční práce ve vztahu hostitelů a příchozích	39
9.1	Reflexivita	42
9.2	Příchozí v představách pomáhajících.....	45

9.3	Rodina příchozího ve vztahu s hostiteli	49
9.4	(Ne)zletilost příchozího	51
10	Emoční práce v čase a prostoru domácnosti	53
10.1	Prolnutí emocí, času a prostoru	55
11	Aktivity a „činnosti utvářející rodinu“	58
11.1	Činnosti.....	58
11.2	Volný čas	61
11.3	Jídlo	63
12	Vzdělání	69
12.1	Pohled sociálního pracovníka a hostitelky	70
13	Závěr	76
14	Bibliografie	77

Abstrakt

Zamýšlená práce si bere za cíl zkoumat, jakým způsobem je utvářen v rámci hostitelské péče vztah mezi příchozím a hostiteli. Hostitelská péče je vymezena jakožto „dlouhodobé a opakující se kontakty“, konkrétní podoby vztahu jsou však vyjednávány mezi jednotlivými aktéry. Kladu si proto otázku, jaké činnosti a praktiky aktéři ve vztahu s příchozím zvládnou, jaké představy a imaginace ze strany aktérů do vztahu vstupují a jakým způsobem jsou ve vztahu vyjednávána emoční pravidla. V neposlední řadě se snažím osvětlit, jakým způsobem se jednotliví aktéři vztahují ke kategorii nezletilých bez doprovodu, tedy jak je tato kategorie, která má své právní vymezení, vyjednávána.

Klíčová slova: nezletilí bez doprovodu, hostitelská péče, „praktiky utvářející rodinu“, emoční práce, reflexivita

Abstract

The intended work examines how the relationship between the unaccompanied migrants and the hosts is formed within foster care. Foster care could be defined as "long-term and repetitive contacts," where specific forms of relationship are negotiated between individual actors. I ask what activities and practices the actors make significant concerning the arrival, what ideas and imaginations on the part of the actors enter into the relationship, and how emotional rules are negotiated in a relationship. Last but not least, the work examines how the individual actors relate to the category of unaccompanied minors, that is, how this category, which has its legal definition, is negotiated.

Key words: unaccompanied minors, foster care, family practices, emotional work, reflexivity

1 Úvod

Mezi příchozími, lidmi, kteří hledají v Evropě svůj nový domov či dočasné útočiště, je velký počet mladých lidí. Mnozí z nich strávili na cestě do Evropy i několik měsíců. Byli nuceni čelit každodenní nejistotě, mnohdy násilí, zneužívání. Vzdálení sociálním vztahům, z nichž některé mohly být již dříve narušené vinou vnějších okolností (válkou, úmrtím v rodině) daleko od své rodiny, jsou tito mladí lidé, v již tak zranitelné situaci jakou je migrace, snad ještě zranitelnějšími – svým věkem.

Přemýšlela jsem o tom, jako o nezletilých bez doprovodu psát, přičemž samotný termín *nezletilí bez doprovodu* se mi v situaci, kdy píší o nezletilých nikoli v kontextu právních ustanovení, jeví jako neosobní, a to právě proto, že se jedná o terminus technicus z oblasti (azylového) práva. Z tohoto důvodu jsem se termín nezletilý bez doprovodu rozhodla vyhradit jen pro teoretickou část textu. Nadto termín na některých místech neumožňuje v textu rozehrát drobné významové nuance, které zaniknou v jeho přílišné popisnosti, tedy ve faktu, že se jedná o osobu mladší osmnácti let, která se v (České republice) nachází bez doprovodu někoho blízkého, kdo by za ní nesl odpovědnost podle zákona nebo zvyků platných na území státu, jehož je nezletilý občanem (web nevládní organizace).

Většinou tedy píší o *příchozích* případně *nezletilých příchozích*, což je termín, který ve stejnojmenné knize (Příchozí) používají ve vztahu k migrantům a uprchlíkům Roubalová, Günterová a Kostlán (2005). Termín příchozí je, jak je uvedeno na přebalu knihy, alternativou vůči termínu cizinec, který v sobě nese (alespoň podle autorů) mnohdy pejorativní nádech. *Příchozí* dle mého chápání pouze konstatuje skutečnost, že jedinec pochází „odjinud“, přičemž nechává prostor pro popis rozmanitých trajektorií příchozích v nové zemi a jejich proměny.

Název mé diplomové práce je volným překladem knihy *Adolescences en Exil* Pascale Jamouille et Jacinthe Mazzocchetti.

2 Metodologie

Kromě prvotního načítání textů jsem byla do terénu uvedena lidmi, kteří se k přichozím z různých pozic vztahují a měla tak možnost ptát se na to, co mě zajímalo. Účastnila jsem se konference mezinárodního projektu, který se věnoval „dětem cizincům bez rodin“ a byla přítomna přípravného setkání pro zájemce o hostitelskou péči pro nezletilé bez doprovodu. Byla jsem přítomna jednomu z workshopů, která nevládní organizace pro nezletilé přichozí pravidelně pořádá.

To všechno mi pomohlo uvědomit si, jaká jsou specifika zvoleného terénu, jaké mám jakožto výzkumnice v terénu možnosti, co pro mě zůstane skryto a kam by mi bylo nekomfortní vstupovat – vzhledem k potenciální citlivosti některých témat a také nemožnosti plně zastřít identitu aktérů.

Sociální pracovník a koordinátor nevládní organizace Matěj byl pro mě v terénu klíčovou postavou. Přizval mě k přípravnému setkání pro zájemce o hostitelskou péči, uvedl mě do tématu a měla jsem s ním možnost konzultovat témata, která mě zajímala. Zprostředkoval mi rovněž kontakt na hostitelky. Rovněž mi poskytl dokumenty vypracované v rámci nevládní organizace a také dokumenty a materiály partnerských organizací v jiných zemích, které pečují o přichozí nebo se zasazují o (systémovou) změnu v péči o ně a jiné relevantní materiály a dokumenty, ze kterých Matěj čerpá pro koncepci hostitelské péče, jíž je autorem. Byl rovněž jedním z těch, se kterými jsem vedla rozhovor.

Výzkum v terénu, který jsem zamýšlela, a sice účast na akcích, které nevládní organizace pořádá pro nezletilé přichozí, však již nebyl možný kvůli pandemické situaci. Jsem si vědoma toho, že práce, která je postavená (pouze) na rozhovorech a analýze dokumentů a postrádá něco z potkávání se s lidmi „naživo“ v čase a prostoru, zachyceného formou zúčastněného pozorování, má své limity. Účast na jednom z workshopů/přednášek, které nevládní organizace pravidelně pořádá na rozmanitá témata pro přichozí žijící v zařízeních (workshop se věnoval třídění odpadu) a které se konalo ve dvou zařízeních, možnost být přítomna na setkání pro zájemce o hostitelskou péči, bylo jistě přínosné, v lecčems by se však dalo přirovnat k prohlédnutí kulis, ve kterých se odehrávají příběhy přichozích a těch, kteří je doprovázejí. Bez možnosti jim

přihlížet. V tomto jsem byla odkázána na vyprávění těch, se kterými jsem dělala rozhovory.

Z metodologického hlediska se jedná o výzkum kvalitativní. V průběhu načítání textů, které mě měly uvést do problematiky migrace obecně a nezletilých bez doprovodu zvláště a které mi byly rovněž východiskem k definování výzkumných otázek, se mi začaly vyjevovat již ustavené analytické pojmy a hrozilo, že výzkum povedu způsobem, kdy se buď třeba nevědomě budu ve vnějším světě o již takto předpřipravených pojmech utvrzovat. Tím bych v podstatě jen tvarovala realitu k obrazu svému. Polostrukturované rozhovory mi tak byly způsobem, jak se tomuto (domnívám se) vyhnout, jak dosáhnout toho, aby témata uchopili a rozvinuli sami aktéři – každý z nich svým osobitým způsobem, mají původ v jejich žité zkušenosti.

Vést polostrukturované rozhovory a vstupovat do terénu pouze s okruhy otázek, bylo v něčem osvobozující a znejišťující zároveň. Znejišťující pak především v tom, že jsem nemohla vědět, jak moc se na připravené okruhy otázek rozpovídají, jak moc by jim třeba vyhovovalo strukturovanější dotazování. Proto jsem témata, která mě zajímala a na která jsem se v rozhovorech ptala, rozpracovala do jakýchsi podtémat. Rozhovory jsem nechávala plynout, doptávala jsem se na zajímavé skutečnosti, vždy jsem však měla na paměti ony okruhy otázek/témata, která jsem postupně do rozhovoru uváděla.

V zájmu zachování anonymity jsou jména těch, kteří mi poskytli rozhovor (hostitelky a sociální pracovník a koordinátor nevládní organizace) v textu změnena a změnena jsou i jména příchozích. Po celou dobu výzkumu a následného psaní textu jsem si však uvědomovala, že vzhledem k počtu příchozích a těch, kteří o ně (nějakým způsobem) pečují, bude jen velmi obtížné uchovat anonymitu všech aktérů a to i přes změnu jmen. O to více jsem tedy promýšlela, jak dané téma, kterým pro mě (v obecné rovině) jsou nezletilí bez doprovodu a v rámci hostitelské péče uchopím, jak se k němu vztáhnou, jaké výzkumné otázky si budu klást. Nemožnost zajistit plnou anonymitu ovlivnila mou práci s daty včetně toho, jak moc nechat nahlédnout do životů hostitelek (a zprostředkovaně tak i do života příchozích, se kterými jsem rozhovory nedělala) a to i ve věcech každodenních.

Na začátku každého rozhovoru jsem respondentky a respondenta nechala podepsat informovaný souhlas. Krátce jsem se také zmínila o tematickém směřování mé práce. Rozhovory jsem nahrávala na diktafon a následně přepsala.

Významnou komponentou práce je kvalitativní analýza materiálů, které se vztahují k výzkumnému tématu. V České republice nespadá problematika nezletilých bez doprovodu pod jediný resort. Život mladých lidí je tak určován průnikem agend pěti ministerstev a to konkrétně Ministerstva vnitra, Ministerstva práce a sociálních věcí, Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, Ministerstva zdravotnictví a Ministerstva spravedlnosti. Do takto vymezeného prostoru vstupují nevládní a mezinárodní organizace – či tento prostor spoluurčují. Agendy výše uvedených aktérů a institucí se odráží ve výběru mnou analyzovaných materiálů. U dokumentů, které jsou veřejně dostupné, jsem zachovala originální název. Dokumenty, které jsou interním materiálem organizace nebo ministerstva, anonymizuji a uvádím pod smyšleným názvem.

Zprvu jsem zvažovala, že do výzkumu přizvu i samotné příchozí (že jim takzvaně dám hlas). Můj záměr byl takový, že bych vstoupila do programu mentoringu (nikoli hostitelské péče) pro nezletilé bez doprovodu. V rámci mentoringu se dobrovolník(ce) pravidelně schází s nezletilým příchozím a tráví spolu čas tím, na čem se domluví či co přirozeně vyvstane. Může se jednat o doučování češtiny nebo dalších předmětů, sportování, společné návštěvy kulturních zařízení atd. Přemýšlela jsem o tom, jaký vliv na náš vztah by mohlo mít to, že píši práci na téma nezletilí bez doprovodu. Zda by příchozí souhlasil s tím, že mi pro účely mé práce poskytne rozhovor s ubezpečením, že by v textu nebylo uvedeno jeho jméno. A v případě, že by nesouhlasil, zda by se ve vztahu necítil mnou ohrožen a to i přesto, že bych jeho přání bezpodmínečně respektovala.

Nakonec jsem se rozhodla příchozí do práce „nepřizvat“. Důvodem byla i jejich nezletilost, skutečnost, která znemožňuje získat jejich informovaný souhlas, respektive ho nečiní právně závazným. To by se snad dalo vyřešit tím, že bych o informovaný souhlas požádala – poté, co by s rozhovorem souhlasil příchozí – jejich opatrovníky(ce). Vzhledem k velmi nízkým počtům „nezletilých bez doprovodu“ v České republice je však téměř nemožné zajistit těmto osobám anonymitu a to i přes změnu jejich identity.

Byla jsem si také vědoma jejich zranitelné pozice a představa, že bych je oslovila k rozhovoru ve mně – přiznám se – vzbuzovala jistý diskomfort.

Od rozhovorů s příchozími jsem definitivně upustila poté, co se téma práce zúžilo do podoby utváření vztahů v rámci hostitelské péče. Vzhledem k tomu, jaké jsou počty příchozích, kteří prošli nebo jsou v hostitelské péči a počtu hostitelů (v době, kdy jsem dělala rozhovory), nebylo možné, abych dělala rozhovor s příchozím a zároveň nedělala rozhovor s jeho hostiteli. V době, kdy jsem dělala rozhovory, byly v hostitelské péči čtyři rodiny (se čtvrtou hostitelkou rozhovor neproběhl). Tyto otázky jsem řešila v souladu s tzv. „etikou v praxi“ (Guillemin, & Gillam, 2004), která reaguje na ad hoc otázky vyvstanuvší během konkrétního výzkumu, pro něž není možné využít „návodů“, které nám poskytuje procedurální etika. Jak píše výše zmíněné autorky, „*výzkumník pak musí vznikající etická dilemata řešit průběžně, a často sám*“ (Guillemin, & Gillam, 2004, s. 15).

V mé práci vycházím z kriticky laděných migračních studií, konkrétně prací De Genovy. V antropologii od jejich počátků v 19. století bylo nepsaným pravidlem, že tím, kdo opouští jemu známé prostředí a vydává se do neznáma, aby tam studoval místní (*natives*), byl antropolog. V kontextu migrace je to – jak De Genova poukazuje – naopak výzkumník(ce), kdo zůstává a „v pohybu“ je příchozí. Ke skutečnosti, že výzkumník(ce) je tím, kdo zůstává, poukazuje také termín „příchozí“ (Gütnerová, Roubalová, Kostlán), který autoři používají na místo označení „cizinec“ (míněno azylant či migrant) a kterým jsem se v analytické části práce rozhodla nahradit označení „nezletilý bez doprovodu“. „Příchozí“ je napříště tím, kdo odchází ze země původu, aby se již nikdy nevrátil, a kdo svůj život spojuje výhradně s novou zemí. Mnozí se do země původu vracejí periodicky (cyklická migrace) a jsou tak fyzicky přítomni ve dvou či více zemích a i ti, kteří v nové zemi zůstávají, jsou se svou původní zemí v nějakém kontaktu (prostřednictvím komunikačních technologií, pravidelných návštěv atd.). Obrácená perspektiva plynoucí z toho, že „nativním“ se stává výzkumník(ce), generuje jistou formu slepoty. Nativnímu, který předpokládá onu jednotu „místa, lidí a kultury“ tedy to, že lidem, kteří žijí na určitém místě je vlastní určitá (specifická) kultura, pak může unikat rozmanitost trajektorií konkrétních „příchozích“. Příchozí, který žije postupně v několika zemích, prochází postupně v každé z nich akulturačním procesem,

s jeho hlavními strategiemi: integrací, asimilací, separací a marginalizací (Průcha, 2004) a jeho výsledná identita je tak sumou zvolených strategií.

Předpoklad kulturního esencialismu, tedy jakési jednoty „místa, lidí a kultury“, skrze který měli někteří ze starších generací výzkumníků tendenci nahlíželi jiné, se tak napříště obrací proti výzkumníkovi(ci). Glick Schiller a Wimmer (2002) hovoří o metodologickém nacionalismu, který předpokládá jednotu „národa, státu a společnost“. „Příchozí“ jsou v takovémto pojetí, 'other', přičemž tito „Others“, jak říká De Genova (2016), jsou uzamčeni v kategorii „jiných“. Přístup kriticky laděných migračních studií mi byl inspirativní v tom, že mi umožnil nahlédnout ono myšlení v „uzamčených kategoriích“, učinit ho jedním z východisek mé práce a pokusit se porozumět východiskům, ze kterých je kategorie, v případě mé práce „nezletilého bez doprovodu“, konstruována. To mě přivedlo k pojmům habitus, sociální pozice, ekonomický a kulturní kapitál, jak je vymezuje Bourdieu (1979, 1986), které mohou být na pozadí některých východisek.

V mé práci jsem se snažila nahlédnout žitou zkušenost příchozích a těch, kteří jim pomáhají a to v rámci hostitelské péče. V odpověď na proměňující se podobu rodinného uspořádání v současném světě přichází Morgan (2011) s konceptem „family practices“, který volně překládám jako „činnosti ustavující rodinu“. Užití konceptu „family practices“, jakožto analytického pojmu mi, jak se domnívám, umožnilo narušit strukturu rodiny, jakožto ohraničené jednotky, kdy jsou jednotliví členové její součástí narozením („nature“) nebo adopcí („law“). Jedinec je součástí rodiny, respektive rodina je utvářena v každodennosti – skrze každodenní péči („nurture“), tedy činnosti a praktiky. To mě přivedlo k tomu zkoumat hostitelskou péči procesuálně. Všimnout si toho, jaké typy činností aktéři v rozhovorech zvýznamňují a jaké se s nimi pojí představy. Poodhalují se tím, jak se domnívám, také představy o vlastní společnosti, které souvisí se sociální pozicí (Bourdieu, 1979) aktérů. V částech, ve kterých zkoumám emoční rovinu vztahu, jsem teoretické ukotvení našla v práci Hochschild (2015).

Nedomnívám se nicméně, že by se příchozí stával skrze hostitelskou péči součástí rodiny ve smyslu jedním z dětí hostitelů – rodičů. V tomto rozlišuji mezi analytickým uchopením problematiky a tím, co v rozhovorech vyprávějí hostitelky.

Výzkumné otázky

K formování výzkumných otázek docházelo postupně s tím, jak jsem pronikala do tématu nezletilých bez doprovodu.

V této práci si kladu za cíl:

1. Nahlédnout, jakým způsobem je utvářen vztah v rámci hostitelské péče.
2. Jaké činnosti a praktiky zvýznamňují aktéři ve vztahu s příchozím a jaké představy ze strany aktérů do vztahu vstupují.
3. Jak je tato kategorie konstruována jednotlivými aktéry.

3 Termíny: definice a co se za nimi skrývá

V této kapitole se věnuji vymezení termínu nezletilý bez doprovodu na pozadí legislativy, která se k němu vztahuje.

4 Nezletilý bez doprovodu

Nezletilým bez doprovodu tak, jak je vymezen v českém právním řádu, konkrétně v zákoně o azylu, se rozumí „osoba mladší 18 let, která přicestuje na území bez doprovodu zletilé osoby odpovídající za ni podle právního řádu platného na území státu, jehož občanství osoba mladší 18 let má, nebo v případě, že je osobou bez státního občanství, na území státu jejího posledního bydliště, a to po takovou dobu, po kterou se skutečně nachází v péči takovéto osoby; nezletilou osobou bez doprovodu se rozumí i osoba mladší 18 let, která byla ponechána bez doprovodu poté, co přicestovala na území“ (Zákon č. 325/1999 Sb., o azylu). Přestože jsou mezi dětmi i takové, které přišly o jednoho či oba rodiče, ne vždy jsou nezletilí bez doprovodu sirotky. Stejně tak nejsou nezletilí „na cestě“ vždy bez doprovodu. Mohou cestovat s jinými uprchlíky či migranty, pod dohledem převaděčů atd. Z těchto důvodů se zejména v evropském kontextu používá termínu „odloučené děti“ (v originále „separated children“, překlad Bezpečně a ve zdraví, 2014), který lépe popisuje okolnosti, za kterých nezletilý cestuje do Evropy. (web nevládní organizace). Může se jednat o děti, které byly od rodiny odděleny během cesty nebo děti, které se během cesty ztratily. Mnohé z nich vyslali rodiče do bezpečí, aby je uchránili před pronásledováním, válkou či ozbrojeným konfliktem, špatnou bezpečnostní situací v zemi (Bezpečně a ve zdraví, 2014) nebo aby zabránili jejich naverbování k ozbrojeným skupinám (prezentace nevládní organizace). Někteří (jedná se zejména o dívky) jsou oběťmi obchodu s lidmi. Další se pro odchod rozhodli sami. Mnozí z nich nemají v zemi původu žádnou životní perspektivu a cesta do Evropy je pro ně cestou za vzděláním a zaměstnáním. Některým připadla v zoufalé existenční situaci rodiny role živitele nebo mají v úmyslu svou rodinu podporovat posíláním remitencí. Jiní se pokoušejí připojit k rodičům či členům rodiny, známým, kteří ze země původu odešli před nimi. Pro mnohé nezletilé je důvodem k odchodu určitá kombinace výše uvedených důvodů (Bezpečně a ve zdraví, 2014).

Během setkání pro zájemce o hostitelskou péči, které pořádá nevládní organizace, byly představeny kazuistiky dvou nezletilých bez doprovodu. V prvním případě se

jednalo o příchozího ze Somálska, který byl ze země nucený odejít z bezpečnostních důvodů, kdy během ozbrojeném konfliktu zahynul jeho otec. Příchozí se poté spolu s matkou uchýlil do Egypta. Po smrti své matky se vydal „na cestu“, nějakou dobu strávil v Turecku, kde pracoval a vydělával peníze na cestu do Evropy. Byl zadržen, když se přes Českou republiku snažil dostat do Švédska za příbuzným. V případě druhého příchozího – z Afghánistánu – byla důvodem vyslání syna do Evropy snaha ochránit ho před naverbováním ze strany Tálibánu. Příchozí byl nejstarším synem v rámci rodiny, která si na jeho cestu do Evropy musela půjčit a prodala i část hospodářství. Česká republika není ani v tomto případě cílovou zemí příchozího (prezentace nevládní organizace).

Na základě výše uvedených důvodů, pro které se nezletilí bez doprovodu rozhodnou pro odchod do Evropy nebo jsou do Evropy vysláni příbuznými, můžeme usuzovat na určitou charakteristiku kategorie „nezletilý bez doprovodu“ tak, jak je nahlížen ze strany nevládní a mezinárodní organizace (UNHCR a UNICEF). „Nezletilý bez doprovodu“ je v jejich pojetí někým, kdo je „obětí okolností“, avšak zároveň aktivně utváří svůj osud. Někdo, kdo je zranitelným, ale zároveň přebírá odpovědnost za svou rodinu, někdy i na úkor například touhy po vzdělání. Skutečnost, že se (v případě druhé kazuistiky příchozího z Afghánistánu) jedná o nejstaršího syna, ukazuje, jak se domnívám, na předpoklad, že příchozí bude skrze remitence rodinu podporovat a to i s ohledem na skutečnost, že se rodina na jeho cestu do Evropy byla nucena zadlužit.

Na základě kazuistik, které byly prezentovány během setkání pro zájemce o hostitelskou péči, vyprávění hostitelek a obecné znalosti problematiky je patrné, že Česká republika zpravidla není pro nezletilé bez doprovodu cílovou zemí. Někteří nezletilí míří za rodinou či příbuznými do jiné evropské země. Mnozí spojují svou budoucnost s jednou ze zemí západní Evropy. Jiní jsou o cíli své cesty instruováni rodinou. Rodina pak na nezletilého může (na dálku) naléhat, aby dorazil až do cílové země a stává se, že jsou představy rodiny o cílové zemi v rozporu s tím, co si pro sebe sami nezletilí přejí, zejména poté, co se trochu zorientují a je jim vysvětleno, jaké možnosti mají v České republice a jaký je zde systém péče o nezletilé bez doprovodu.

4.1 Nezletilí bez doprovodu: legislativa a diskurs

Nezletilý bez doprovodu se (v jisté schematičnosti) ocitá v „rozporuplném prostoru dvou odlišných společenských a legislativních diskursů“ (York & Warren, 2019, s. 39). Diskurs, který se váže k dětství, pojímá nezletilou osobu bez doprovodu jakožto dítě, zdůrazňující jeho zranitelnost, nevinnost, pasivitu a závislost (na druhých). V diskursu azylové a migrační politiky je nově příchozí, a tedy i nezletilý, vnímán jako nedůvěryhodný, jsouce v podezření, že manipuluje svým příběhem (York & Warren, 2019), který zakládá jeho nárok na mezinárodní ochranu – „svým tělem“ (Fassin, 2015).

Jistá rozporuplnost prostoru, v němž je nezletilý bez doprovodu dítětem i nelegálním migrantem, je dána legislativou, která se k problematice nezletilých bez doprovodu vztahuje.

4.1.1 Linie dítěte

Právním rámcem, v pomyslné linii dítěte, který upravuje postavení nezletilých bez doprovodu, je *Úmluva o právech dítěte* (ÚPD). *Úmluva* byla přijata Valným shromážděním OSN 20. listopadu 1989 a Česká republika ÚPD do svého právního řádu implementovala v roce 1991. Dítětem je dle *Úmluvy* „každá lidská bytost mladší osmnácti let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve“ (čl. 1, ÚPD). Jak se uvádí v publikaci UNHCR a UNICEF, nezletilý bez doprovodu, „bez ohledu na jeho situaci a přistěhovalecký status, je v první řadě a především dítě a podle toho by s ním mělo být jednáno“ (Bezpečně a ve zdraví 2014, s. 53). Jakožto nedoprovázený (nezletilý), „(mají) nárok na zvláštní ochranu a pomoc“ (čl. 20, ÚPD, In Bezpečně a ve zdraví, 2014, s. 53).

Je tak zvýznamněna zranitelnost příchozího, která se váže na jeho věk – nezletilost a skutečnost, že se v cizí zemi nachází bez doprovodu dospělého, která by ho měla „v péči“ (Zákon č. 325/1999 Sb., o azylu).

4.1.2 Linie migranta/azylanta

Postavení nezletilého bez doprovodu v pomyslné linii migranta/uprchlíka je v kontextu České republiky právně upraveno zákonem o azylu (Zákon č. 325/1999 Sb.), kde nalezneme i definici termínu nezletilého bez doprovodu a zákonem o pobytu cizinců (Zákon č. 326/1999 Sb.) (web nevládní organizace).

5 Trajektorie NBD po příchodu do České republiky

V následující podkapitole popíšu, jaká je trajektorie nezletilého bez doprovodu po příchodu do České republiky, respektive poté co se nezletilí bez doprovodu „zviditelní“ českým úřadům. Trajektorie příchozího je, jak usuzuji na základě analýzy dokumentů, zprvu určována legislativou, která se váže k příchozímu jakožto k 1.) dítěti (nadto dítěti, které je bez doprovodu), kterému ze zákona náleží „*zvláštní ochran(a) a pomoc*“ (čl. 20, ÚPD, In *Bezpečně a ve zdraví*, 2014, s. 53) a je tedy zvýznamňována jeho zranitelnost a 2.) cizinci, který (v mnoha případech) na území České republiky přicestoval bez platného cestovního dokladu nebo bez platného víza. Na základě toho je například uloženo správní vyhoštění (Můj život v ČR, 2016). Správním vyhoštěním „*se rozumí ukončení pobytu cizince na území*“ (Zákon č. 326/1999 Sb.) a jeho součástí je i stanovení „*doby, po kterou nelze umožnit cizinci vstup na území*“ (Zákon č. 326/1999 Sb.).

Poté, co je nezletilý zadržen a je identifikován jakožto nezletilý, ustupuje „linie migranta/azylant“ do pozadí.

Je kontaktován orgán sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD). Pracovník či pracovnice OSPOD je ustaven(a) opatrovníkem(cí) dítěte a „*po ukončení všech úkonů na cizinecké policii*“ (Můj život v ČR, 2016, s. 8) podává návrh k soudu na nařízení ústavní výchovy (Můj život v ČR, 2016). Ještě před samotným zahájením řízení je soudem vydáno takzvané předběžné opatření, kterým jsou „*zatímně upraveny poměry*“ nezletilého (Zeman, 2009, s. 13). Po vydání předběžného opatření je nezletilý převezen do Zařízení pro děti – cizince (Můj život v ČR, 2016). Vydáním rozsudku o nařízení ústavní výchovy, ke kterému dochází v řádu měsíců, je nezletilé osobě bez doprovodu udělen trvalý pobyt (sociální pracovník Matěj).

Vzhledem k tomu, že nařízením ústavní výchovy je nezletilému udělen trvalý pobyt a dochází tak k legalizaci jeho pobytu, žádají o mezinárodní ochranu zpravidla pouze nezletilí, kteří pocházejí ze zemí, s nimiž má Česká republika tzv. readmisivní dohody a ve kterých se nezletilému po návratu dostane „*odpovídajícího přijetí a péče*“ (Jeřábková 2010). To znamená, že „*nezletilá osoba bude navrácena členu své rodiny, ustanovenému opatrovníkovi nebo do odpovídajícího přijímacího zařízení ve státě návratu*“ (Jeřábková 2010). Nezletilí, kteří pocházejí ze zemí, s nimiž má Česká

republika tzv. readmisivní dohody a kteří by nepožádali o mezinárodní ochranu, by v takovémto případě byli českými úřady obratem vráceni do země původu (sociální pracovník Matěj).

Důvodem pro udělení trvalého pobytu je nezletilost příchozího a to, že se na území České republiky nachází bez doprovodu, nikoli vyhodnocení případného rizika, které by příchozímu hrozilo po návratu do země původu. K posouzení případného rizika, kterému by byl příchozí vystaven při případném návratu do země původu, ani nedochází a to z toho důvodu, že příchozí zpravidla nežadají o mezinárodní ochranu. Důvodem je skutečnost, že na azyl (jakožto jednu z forem mezinárodní ochrany) je v České republice velmi obtížné „dosáhnout“.

V kontextu zpřísňující se azylové politiky a z toho plynoucí stále striktnější implementace Ženevské konvence (Fassin, 2005) zůstává kategorie nezletilých bez doprovodu tou, která příchozímu garantuje stejná práva a povinnosti, jaká má držitel mezinárodní ochrany (ať již formou azylu nebo doplňkové ochrany). Jak se uvádí v *Příručce MV* určené osobám, kterým byla udělena mezinárodní ochrana formou azylu, rozhodnutím o udělení azylu získává příchozí trvalý pobyt na území České republiky. Azylanté mají podobná práva a povinnosti jako mají občané České republiky. Mají přístup ke zdravotní péči, k sociálním službám a dávkám a mohou zde pracovat a studovat. Práva a povinnosti držitelů doplňkové ochrany se neliší od těch, která mají azylanté s tím rozdílem, že mezinárodní ochrana formou doplňkové ochrany je udělována pouze na dobu určitou (*Příručka MV*). K jejímu případnému prodloužení dochází poté, co dojde k přezkoumání toho, zda důvody pro které byla doplňková ochrana udělena, nadále trvají (migraceonline.cz, 2009).

5.1 Nezletilý jako zoë – „holý život“

Způsob, jakým je v posledních třech desetiletích nastaven azylový systém v Evropě, je podle Fassina (2005) odklonem od bios, což v kontextu migrace znamená, že institut mezinárodní ochrany ztrácí svou legitimitu. Mezinárodní ochrana tak, jak jí vymezuje český právní řád (vycházející v tomto z Ženevské úmluvy), konkrétně zákon o azylu (zákon č. 325/1999 Sb.), je udělena cizinci pokud se zjistí, že je tento a) „*pronásledován za uplatňování politických práv a svobod*“, nebo b) „*má odůvodněný strach z pronásledování z důvodu rasy, pohlaví, náboženství, národnosti, příslušnosti k*

určité sociální skupině nebo pro zastávání určitých politických názorů ve státě, jehož občanství má, nebo, v případě že je osobou bez státního občanství, ve státě jeho posledního trvalého bydliště“ (Zákon č. 325/1999 Sb., o azylu). Důvodem pro legalizaci pobytového statusu, jak se Fassin (2005) domnívá, není napříště bios příchozího, tedy jeho „sociální a politická přítomnost ve světě“ (Fassin, 2005, s. 367), ale jeho zoë, „trpící tělo“.

Analytickými pojmy jsou Fassinovi (2005) zoë a bios, tak jak je definoval Giorgio Agamben (1997). Zoë je „holý(m) život(em)“ (Fassin, 2005, s. 367), je výsledkem oddělení politické a biologické přítomnosti jedince a akcentací přítomnosti biologické. Bios je „sociální přítomnost ve světě“ (Fassin, 2005, s. 367). Uprchlíci jsou podle Fassina (2005) kvintesencí zoë. „Zbaveni lidských práv, které jsou garantovány občanstvím, jsou pouhým životem, který je možné uchovat“ (Fassin, 2005, s. 367). Nastavení azylové a migrační politiky má podle Fassina (2005) svou konkrétní podobu v praktikách příchozích, kteří spíše nežli svou „biografii“ používají v azylovém řízení svou „biologii“. Stává se, že příchozí svůj věk zatajují, uvádějí věk nižší než je jejich skutečný, vědomi si výhod, které kategorie nezletilých bez doprovodu poskytuje. Věk se tak může stát předmětem kalkulace – jakkoli lidsky pochopitelné.

5.2 Určování věku

Jak se uvádí v *Metodické příručce MV*, pakliže vzniknou pochybnosti ohledně (chronologického – na který se váže legislativa) věku příchozího, je přistoupeno k určování věku lékařskou metodou, která je v České republice zatím jedinou metodou určování věku. Tou je antropometrické lékařské vyšetření, konkrétně rentgen kostry zápěstí (ve věku okolo osmnácti let srůstají zápěstní kůstky, posouzení míry srůstu kůstek je předmětem stanovování věku jedince¹). Námitkou proti určování věku lékařskou metodou je jednak její nepřesnost, neboť má odchylku cca dva roky, která je zásadní u jedinců, kteří přicházejí ve věku okolo 17 a 19 let (*Metodická příručka MV*). Kritizováno je také to, že „tato metoda nebere v potaz fyzické rozdíly mezi dětmi různého etnického původu“ (*Metodická příručka MV*).

Sociální pracovník Matěj mi v rozhovoru sdělil, že jako problematické vnímá i způsob vyhodnocování rentgenových snímků. K tomu, jak říká, může dojít v podstatě kdekoli, kde je rentgenový snímek pořízen, v jakékoli nemocnici, kde je u osoby, u které je ohledně věku pochybnost, proveden rentgen. Vhodnějším by podle sociálního pracovníka Matěje bylo vyhodnocovat rentgenové snímky centrálně a to na pracovišti, kde by lékaři byli obeznámeni s migrační politikou a důsledky posouzení věku pro (ne)zletilé osoby bez doprovodu (Matěj).

Od jara 2019 probíhá v České republice paralelně s určováním věku lékařskou metodou také posuzování věku prostřednictvím nelékařské metody. Jedná se o metodu posouzení věku na základě rozhovoru, který vede dvoučlenný tým psychologů (Metodická příručka MV). Cílem rozhovoru je „*rekonstruovat chronologickou posloupnost životních událostí a vytvořit časovou osu, z níž bude možné odhadnout věk dítěte*“, jakož i posoudit jeho psychickou a kognitivní vyspělost, fyzický vzhled a chování (Metodická příručka MV).

Posuzování věku prostřednictvím nelékařské metody je přístupem zohledňující rozmanité stránky člověka. Metoda posouzení se skládá z rozhovoru, jisté formy „zúčastněného pozorování“ a „*posouzení fyzického vzhledu osoby*“ (Metodická příručka MV).

5.3 Zařízení pro děti - cizince

Na základě předběžného opatření (v souvislosti s řízením o ústavní výchově) je nezletilý umístěn do ústavního zařízení, kde zůstává i poté, co je soudem nařízena ústavní výchova a to až do svých osmnácti, respektive dvaceti šesti let (viz níže). Jakýmsi vstupním zařízením do ústavní péče v České republice je pro většinu nezletilých Zařízení pro děti – cizince (dále ZDC). ZDC je určeno nezletilým bez doprovodu a „*dětem-cizincům*“, kteří v České republice žijí i se svými rodinami, kteří však z nějakého důvodu nemohou být „*trvale nebo dočasně vychováváni ve vlastní rodině*“ (zdcpraha.cz) a naplňují tak podmínky zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Účelem pobytu je „*integrace nezletilých dětí-cizinců bez doprovodu v České republice při zachování, pochopení a respektování jejich sociálních, etnických, kulturně-historických a náboženských zvyklostí*“ (zdcpraha.cz). Zřizovatelem ZDC je Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy.

Příchozí zprvu pobývá v diagnostickém ústavu, který je jednou ze součástí ZDC. Po příchodu je nejprve umístěn na tři dny do izolace a to z důvodu potenciálních infekčních onemocnění (sociální pracovník Matěj), podstoupí lékařské vyšetření a pohovor s psychologem, který působí v rámci zařízení (spolu s etopedem, vychovateli atd.) a který je nezletilému k dispozici i později během pobytu v ZDC (Můj život v ČR, 2016).

Příchozí mladší patnácti let navštěvují základní školu (prvního a druhého stupně) při zařízení, přičemž výuka je koncipována pro „*co nejpřirozenější(mu) osvojení si všech sociokulturních zvyklostí typických pro Evropu*“ (zdcpraha.cz). Velký důraz je také kladen na výuku českého jazyka jakožto jednoho z předpokladů integrace. Příchozí, kterým již bylo patnáct, navštěvují tzv. diagnostickou třídu. Vzhledem k tomu, že se jedná o mladé lidi, jejichž dosavadní vzdělávání „*je často velmi nepravidelné nebo nebyli systematicky vzděláváni vůbec*“ (zdcpraha.cz), jsou v rámci diagnostické třídy „*zjišťován(y) jejich školn(i) znalost(i) a vědomost(i), úrov(eň) jejich předešlého vzdělávání, jejich osobn(i) studijn(i) předpoklad(y) a dle zjištěných skutečností nastavuje další možnosti vzdělávání klienta v ČR*“ (Příručka pro NRP). Doba pobytu dítěte v diagnostickém ústavu je dva měsíce.

Po uplynutí dvou měsíců může příchozí buďto 1.) nadále zůstat v ZDC, respektive v oddělení pro dlouhodobé pobyty, které se nachází ve stejné budově jako diagnostický ústav; 2.) přejít na studentské oddělení (to je rovněž součástí ZDC, nachází se však v jiné budově než diagnostický a výchovný ústav), které je určeno studujícím, tedy příchozím, kterým znalost češtiny umožňuje studovat českou střední školu; 3.) odejít do jiného výchovného ústavu (VÚ) či do dětského domova (DD) (Můj život v ČR, 2016). Tato zařízení jsou primárně určena českým dětem, v některých však bylo zřízeno oddělení pro mladistvé cizince, případně základní škola, která se zaměřuje na vzdělávání žáků, pro které není čeština mateřským jazykem (toto platí o konkrétním VÚ v Praze). V jiných VÚ a DD jsou příchozí umístěni spolu s ostatními, tedy českými dětmi (sociální pracovník Matěj).

Mnoho NBD začíná záhy po příchodu do České republiky pracovat, časté jsou brigády v rychlém občerstvení a etnických restauracích. Část vydělaných peněz posílají rodině do země původu. Skutečnost, že je většina NBD pobývajících v současné době v České republice umístěna v některém ze zařízení v Praze vnímá sociální pracovník

Matěj jako v mnohém ohledu pozitivní. Mimo jiné kvůli větším možnostem v oblasti vzdělávání a hledání si práce (sociální pracovník Matěj).

Příchozí zůstávají v některém z výše uvedených ústavních zařízení až do své zletilosti. Pokud studují, mohou teď již zletilí příchozí zůstat až do svých dvaceti šesti let. Podmínkou je, aby získali povolení k pobytu na území České republiky. Trvalý pobyt, který byl příchozím udělen jakožto nezletilým bez doprovodu, s dosažením zletilosti zaniká (Můj život v ČR, 2016). Jak mi v rozhovoru řekl sociální pracovník Matěj, ne jeden z příchozích se však v touze po autonomii a nezávislosti rozhodne pro odchod, i když to s sebou nese nutnost platit si bydlení. Pokud se příchozí rozhodne v České republice zůstat, může po dovršení osmnácti let požádat o trvalý pobyt z humanitárních důvodů. Trvalý pobyt z humanitárních důvodů je, jak mi v rozhovoru sdělil Matěj, udělen převážné většině těch, kteří si o něho požádají, což jak se domnívá, souvisí patrně s nízkými počty nezletilých bez doprovodu v České republice.

Hostitelka Anna v rozhovoru zmiňuje případ nyní již zletilého mladého muže, který podle Anny projevoval snahu integrovat se do české společnosti. Naplňoval tak podmínky, které pro legalizaci pobytového statusu nezletilých bez doprovodu po dosažení zletilosti – jak Anna říká – vymezilo samo Ministerstvo vnitra. Přesto z nějakého důvodu mladý muž trvalý pobyt nedostal a bude se muset vrátit do země původu. Anna nevidí do procesních postupů Ministerstva vnitra a také si je toho vědoma, avšak skutečnost, že bude muset Českou republiku opustit někdo, kdo jak říká: „*má dobré výsledky ve škole, chodí na fotbal a ještě na nějaký sport*“ (Anna), tedy aktivně utváří svůj osud, jí je líto. Trvalý pobyt z humanitárních důvodů je udělen převážné většině těch, kteří si o něho požádají, což vysvětlováno nízkými počty příchozí v České republice. Posuzováno je pak především potenciální bezpečnostní riziko, které příchozí pro stát představuje (Matěj).

Po odchodu z ústavního zařízení, mohou příchozí využít podporované bydlení, tzv. domu na půl cesty. Jedná se o sociální službu, v rámci které mají příchozí možnost přechodného ubytování, sociálního a právního poradenství, nácviku sociálních dovedností atd. (web nevládní organizace).

6 Možnosti péče o nezletilé bez doprovodu: dobrovolnictví a hostitelská péče

Kromě Zařízení pro děti – cizince, které spadá do gesce Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy se na pomoci příchozím výraznou měrou podílí nevládní organizace. Ta, kromě právního a sociálního poradenství a zprostředkování další, například psychologické, pomoci organizuje pro příchozí volnočasové aktivity (web nevládní organizace). Nevládní organizace také realizuje projekt hostitelské péče pro nezletilé bez doprovodu. Do pomoci příchozím jsou zapojeni také dobrovolníci nevládní organizace, mentoři a hostitelé, kteří s příchozími tráví společný čas. Nevládní organizace realizuje pro nezletilé příchozí dva typy služeb. Prvním typem je dobrovolnictví, druhým pak hostitelská péče.

6.1 Dobrovolnictví

Dobrovolnictvím jsou míněny schůzky mezi dobrovolníkem a příchozím, které se odehrávají podle časových možností obou, většinou však jednou za týden, či jednou za čtrnáct dní. Jejich náplní je velmi často doučování češtiny, pomoc s přípravou do školy, povídání si a obecně společné trávení volného času. Většinou k těmto setkáním nedochází u dobrovolníka, mnohem častější je to tak, že se dobrovolník a příchozí potkávají v kavárnách, knihovnách atd. Podmínkou dobrovolnictví ze strany dobrovolníků je to, že doloží výpis z trestního rejstříku, který je ovšem nutné doložit i v případě dobrovolnictví pro zletilé příchozí. To, čím se liší dobrovolnictví pro nezletilé, je nutnost absolvovat pohovor s psychologem(žkou) v Zařízení pro děti – cizince.

6.2 Hostitelská péče

Hostitelská péče jakožto druhý typ služby, který nevládní organizace nezletilým příchozím nabízí, je dobrovolnickou činností v tom smyslu, že se jedná o „*dlouhodobé, plánované, svobodně zvolené prosociální chování, které je bez nároku na odměnu a ve prospěch cizích osob a které se odehrává v kontextu organizace*“ (Penner 2002, In Pospíšilová, 2010, s.111). Nevládní organizace vychází ve své koncepci hostitelské péče, jak mi v rozhovoru sdělil sociální pracovník Matěj, z *Metodiky*, která „*upravuj(e) hostitelskou péči a doporučuj(e) vhodné postupy při její realizaci*“ (Metodika, 2011, s.

7). Hostitelská péče, tak jak jí autorky *Metodiky* chápou, jsou „*dlouhodobé a opakující se kontakty dítěte žijícího v dětském domově s rodinou či jednotlivci, kteří nejsou biologickými příbuznými dítěte*“ (Metodika, 2011, s.11). Hostitelská péče však z hlediska legislativy není pojem právně ukotvený: „*Současná legislativa pojem hostitelská péče nezná*“ (Metodika, 2011, s. 22). Problematiku hostitelské péče řeší §30 zákona 359/1999 Sb. o sociálně právní ochraně dětí, který „*vymezuje pobyt dítěte mimo zařízení u fyzických osob na maximální dobu 14 dní*“ (Metodika, 2011, s. 22). Hostitelská péče funguje na bázi dobrovolnictví a je potřeba, aby každý pobyt nezletilého příchozího odsouhlasil ředitel/ka zařízení. Účelem hostitelské péče je „*poskytnout dítěti možnost navázat citový vztah, zažít fungování běžné rodiny, především pak vztahů v ní, možnost prožít úspěch a rozšíření psychosociálního zázemí dítěte*“ (Metodika, 2011, s. 11). Hostitelská péče, tak jak je vymezena v *Metodice* (Metodika, 2011), se primárně nezabývá hostitelskou péčí pro nezletilé bez doprovodu, tedy dětí s migrační zkušeností. Nevládní organizace proto v koncepci hostitelské péče vychází také z praxe zahraničních nevládních organizací, vztáhnuté na český kontext (sociální pracovník Matěj) a dále z vlastní mnohaleté zkušenosti s prací s nezletilými bez doprovodu.

Nevládní organizace, která vytvořila koncepci hostitelské péče pro nezletilé bez doprovodu, hostitelskou péčí v rozhovoru, který jsem vedla s Matějem (sociálním pracovníkem a koordinátorem hostitelské péče) jakožto autorem koncepce, vymezuje vůči dobrovolnictví (Matěj). Prvním důvodem je patrně skutečnost, že s dobrovolnictvím, a to i pro nezletilé bez doprovodu, má organizace dlouholetou zkušenost. Dobrovolnictví v podobě, jak ho nevládní organizace pojímá, charakterizuje poměrně specifický typ vztahu (byť ten se může lišit v konkrétních případech a proměňovat se v čase) mezi dobrovolníkem a příchozím, jenž je dán do velké míry typem aktivit, kterým se dobrovolník a příchozí zpravidla věnují (velmi často se jedná o doučování češtiny). Dobrovolnictví je tak jakýmsi referenčním rámcem, vůči kterému je hostitelská péče vymezována. Druhým důvodem je pak skutečnost, že by hostitelská péče měla mít zprvu právě podobu dobrovolnictví. Dobrovolnictví by v tomto případě mělo být jakousi bezpečnou podobou vztahu, který až poté, co se dobrovolník/potencionální hostitel a příchozí blíže poznají, může přejít v hostitelskou péči, pokud si to přejí, případně může zůstat na dobrovolnické bázi. Hostitelská péče má

svá specifická rizika, typicky například zklamání na straně hostitele a příchozího z nenaplněných očekávání s hostitelskou péčí spojených (kupříkladu z důvodů odlišného trávení volného času, určité osobnostní nekompatibility – introverze, extroverze atp.). Z tohoto důvodu se ono postupné sblížení skrze dobrovolnictví jeví vhodnějším (sociální pracovník Matěj).

Zatímco dobrovolnictví, jak v rozhovoru popisuje sociální pracovník Matěj, je vztahem dyadickým, tedy vztahem dobrovolníka a příchozího (ačkoli to není pravidlem vždy), hostitelská péče předpokládá účast celé rodiny (byť hostitelem může být také jednotlivec). Účast jednotlivých rodinných členů na hostitelské péči se však může v jednotlivých případech dosti lišit (sociální pracovník Matěj). Hostitelská péče dle autora koncepce předpokládá větší „*intenzitu kontaktů a zastupitelnost rodiny, ale taky to není podmínka*“ (sociální pracovník Matěj), nějakým způsobem jsou však v hostitelské péči přítomni (i svou případnou nepřítomností) i ostatní členové rodiny. Naopak se nepředpokládá „*vytváření zábavy*“ (sociální pracovník Matěj), příchozí tak například jede k rodině na víkend „*a oni normálně tráví víkend tak, jak jsou zvyklí a on zažívá to, jak česká rodina nebo rodina žijící v Čechách tráví svůj víkend*“ (sociální pracovník Matěj). Smyslem hostitelské péče je tedy mimo jiné seznámit příchozí s tím „*jak vypadá rodinný život po česku*“ a „*pomo(cí) jim zorientovat se v naší společnosti*“ (web nevládní organizace).

S hostitelskou péčí je ovšem spojena mnohem intenzivnější příprava samotných hostitelů. Koordinátor hostitelské péče se s potenciálními hostiteli nejprve sejde na individuálním nebo skupinovém sezení, které trvá zhruba tři hodiny. Potenciálním hostitelům je představen koncept hostitelské péče a jsou seznámeni s tím, kdo jsou nezletilí bez doprovodu. Ne všichni mají o nezletilých bez doprovodu reálnou představu, jak říká Matěj, sociální pracovník a koordinátor v jedné osobě: „*ta skupina je jiná, než když si člověk představí děti*“ (sociální pracovník Matěj). Poté je v rodině hostitelů provedeno šetření v domácnosti ze strany OSPOD. Hostitelé dokládají výpis z rejstříku trestů a absolvují psychologický pohovor. Povinnou součástí hostitelské péče jsou také pravidelné supervize a hostitelé mají rovněž možnost sdílet své zkušenosti s dalšími hostitelskými rodinami (web nevládní organizace) Je možnost *setkání*

s interkulturním pracovníkem, případně islamologem, v případě příchozího muslimského vyznání (sociální pracovník Matěj).

Vytvořením koncepce hostitelské péče pro nezletilé bez doprovodu si nevládní organizace klade za cíl její standardizaci, ať už se jedná o přípravu k hostitelské péči či způsob, jakým je naplňována. Účelem pak má být hostitelskou péči co nejvíce připodobnit pěstounské péči a získat tak pro ni ze strany Ministerstva práce a sociálních věcí uznání, jakožto cenné sociální služby pro nezletilé bez doprovodu (sociální pracovník Matěj).

Nevládní organizace se dále zasazuje o pěstounskou péči pro nezletilé bez doprovodu, jednoho z typů náhradní rodinné péče, jakožto alternativy ústavní péče (sociální pracovník Matěj) a to zejména pro příchozí do patnácti let (Doporučené postupy, 2019). Do pěstounské péče budou příchozí starší patnácti let umístěni pouze v případě, že bude pro ně tento typ péče „*vyhodnoce(n) jako žádoucí*“ (Doporučené postupy, 2019, s. 10).

7 Medailonky

Hostitelky Tereza, Kateřina a Anna se do pomoci nezletilým příchozím zapojily během tzv. migrační krize, i když zprvu jejich pomoc nemusela mít podobu hostitelské péče. Hostitelka Tereza nastoupila do zařízení pro nezletilé bez doprovodu na praxi, kam jí přivedla mimo jiné znalost arabštiny. Hostitelskou se rozhodla stát až poté, co se setkala s příchozím Alphou. Další hostitelka, Kateřina, hovoří v rozhovoru o tom, že pro ni byla hostitelská péče způsobem, jak pomoci konkrétnímu příchozímu. Integrace, tedy snaha dopomoci příchozím k integraci, byla hostitelkou Annou uváděna jako jedna z hlavních motivací pro hostitelskou péči. Integrace tak, jak ji hostitelka Anna chápe, je dynamický proces, na kterém se podílí příchozí, lidé z majoritní společnosti a stát. Rodinu přitom Kateřina, jak usuzují na základě rozhovoru, vnímá jakožto podstatu (středobod) integračního procesu. *„Nejlepší integrace pro tyhle děti, je určitě hostitelská péče, protože nejvíce se o té zemi dozví v té rodině: jak rodina funguje, co se řeší, co se platí, kam se chodí“* (hostitelka Kateřina). Skrze rodinu je v tomto pojetí příchozí socializován do společnosti, jejíž součástí se stává.

Tereza

Tereza byla vůbec první, kdo s hostitelskou péčí pro nezletilé bez doprovodu v České republice začal. V jejím případě vznikla hostitelská péče spontánně, jedná se tedy o tzv. spontánní hostitelskou péči, jak jí vymezuje metodika hostitelské péče. Spontánní hostitelská péče je vztah mezi nezletilým, který pobývá v ústavním zařízení a dospělým, který je přirozeně navázán (Metodika, 2011, s. 12) a až následně dospělí zvažují, zda nezletilému nenabídnout možnosti trávit s ním a případně jeho rodinou čas i mimo zařízení.

Na povinnou praxi (Tereza v té době studovala) nastoupila Tereza jako asistentka pedagoga do ústavního zařízení. Motivace stát se hostitelkou (tehdy ještě neustavený pojem a „vztah“) vyplynula ze setkání s příchozím Alphou. Na podnět pedagožek zařízení usoudila, že by pro Alphu hostitelská péče, tedy vztah (ten především je hostitelkou v rozhovoru zvýznamňován) s druhým, mohl být důležitý. I přesto, že je Alpha nyní již zletilý a žije mimo zařízení, jejich vztah nadále pokračuje. Tereza je rozvedená a je matkou tří dětí. Dvě starší děti byly v době, kdy Tereza začala

s hostitelskou péčí již dospělé, nejmladší dcera byla na prvním stupni základní školy. Hostitelkou je Tereza již nějakých šest let.

Kateřina

Kateřina začínala zprvu jako dobrovolnice nezletilého bez doprovodu v programu nevládní organizace, jejich vztah se však záhy v hostitelskou péči proměnil, jak zmiňuje v rozhovoru. Příchozí Said postupně poznal manžela Kateřiny a jejich dvě dcery. Mladší z dcer byla v době prvního setkání na prvním stupni základní školy, starší dcera byla v té době již plnoletá. Hostitelskou je Kateřina již čtvrtým rokem.

Zpočátku se Kateřina účastnila supervizí pro dobrovolníky, až později se vydělily supervize určené pouze hostitelům a hostitelkám. Kateřina absolvovala pohovor s psychologem, šetření v domácnosti ze strany OSPOD již neproběhlo. Saidovi bylo tehdy akorát osmnáct let. Said není jediným příchozím, o kterého Kateřina pečuje. Sházejí se u ní i další příchozí (všichni pocházejí ze stejné země), kteří tvoří jakousi komunitu. Je mezi nimi mimo jiné Angar, kterého dále v textu krátce zmiňuji.

Anna

Anna se v pomoci příchozím (migrantům a uprchlíkům) angažovala již předtím, než se stala hostitelkou. Dlouhodobě se pohybuje v prostředí organizací a iniciativ, které nabízejí pomoc příchozím. S Hanifem se Anna seznámila na „zahradním setkání“, které spolu s dalšími dobrovolníky zorganizovali pro nezletilé příchozí. Anna je vdaná a má dvě dospělé dcery. V době kdy jsme spolu vedly rozhovor, byla Anna rok hostitelkou příchozího Hanifa.

Matěj

Matěj pracuje jako sociální pracovník nevládní organizace pro nezletilé bez doprovodu. Pravidelně dochází do zařízení a příchozí tak mají možnost se na něho obrátit, pokud potřebují konzultaci například ohledně zvoleného studijního oboru, výběru budoucího zaměstnání atp. Matěj nabízí příchozím pomoc s hledáním práce či (následného) bydlení poté, co příchozí odcházejí ze zařízení. Nevládní organizace má k dispozici dům na půl cesty, kde mohou příchozí najít přechodné ubytování zpravidla poté, co odejdou z ústavního zařízení. Matěj rovněž zprostředkovává doučování, ať už

se jedná o češtinu nebo odborné předměty a pro příchozí v (ústavních) zařízeních organizuje přednášky na rozmanitá témata.

Matěj je zároveň autorem koncepce a koordinátorem hostitelské péče pro nezletilé bez doprovodu. Zasazuje se o to, aby hostitelská péče došla u příslušných orgánů většího uznání jako jeden ze způsobů pomoci nezletilým bez doprovodu, přestože, jak Matěj v rozhovoru říká, hostitelská péče není vhodná pro každého nezletilého (ne všichni nezletilá mají o hostitelskou péči zájem nebo se ve svém volném čase věnují například sportu a nemají čas na to potkávat se s hostiteli).

Matěj se rovněž zasazuje o to, aby se pěstounská péče, která je jedním z typů náhradní rodinné péče, stala v České republice jednou z možností, respektive další možností péče o nezletilé bez doprovodu. V současné době je jedinou možnou právě péče ústavní. Do pěstounské péče, jak se píše v *Doporučených postupech*, kterou nevládní organizace vypracovala, by mohli být umístováni nezletilí mladší patnácti let poté, co projdou diagnostickým pobytem v Zařízení pro děti – cizince. Pro nezletilé starší patnácti let se jako vhodnější jeví ústavní zařízení s možností hostitelské péče, pokud o ní nezletilí projeví zájem, nebo dobrovolnictví.

Jakožto koordinátor hostitelské péče vede Matěj školení pro zájemce o hostitelskou péči, pořádá pravidelná setkání hostitelů(lek), kterých se účastní například také supervizor(ka) nebo odborník(ce) na náhradní rodinnou péči a spolupracuje s těmi, kteří do hostitelské péče nějak vstupují, tedy například OSPOD (který provádí šetření v rodině hostitelů), psycholog(žka), u kterého hostitelé absolvují pohovor, vychovatelé(lky) zařízení (Doporučené postupy)

Příchozí Alpha, Said a Hanif

Z etických důvodů a vědoma si zranitelnosti příchozích, v práci neuvádím medailonky příchozích Alphy, Saida a Hanifa. Některé informace z jejich života se objevují v samotném textu, a sice v místech, kde znalost některých skutečností umožňuje lepší porozumění. Jednak k lepšímu porozumění tomu, o čem hostitelky vyprávějí, a rovněž i pro argumentaci. V případech, kdy uvádím některé skutečnosti ze života příchozích, jsem zvažovala, jaké informace uvést ve smyslu tzv. „etiky v praxi“ (Guillemin & Gillam, 2004).

8 Činnosti ustavující rodinu

V této kapitole pojednávám o utváření vztahů v rámci hostitelské péče. Teoretickým ukotvením je mi Morganův (2011) koncept „*family practices*“, který lze volně přeložit jako *činnosti ustavující rodinu*. Rodina je v tomto pojetí (znovu)ustavována skrze každodenní činnosti, často „*drobné fragmenty každodenního života*“ (Morgan, 1996, s. 190), které mezi těmi, kteří se na nich nějakým způsobem podílejí, (znovu)ustavují vztahy, které jsou jimi zakoušeny jakožto vztahy rodinné.

V této kapitole pojednávám o činnostech, které sice nemají charakter „*family practice*“ v tom smyslu, že by o hostitelské péči hostitelky uvažovaly explicitně jako o „rodině“, jak usuzuji na základě rozhovorů. Přesto mi užití tohoto konceptu v dané souvislosti přijde relevantní, neboť příchozí vstupují do prostoru rodiny hostitelů/lek a (spolu)podílejí se na praktikách a aktivitách, které se odehrávají na půdorysu rodiny hostitelů. Užití konceptu jakožto analytického pojmu s jeho důrazem na každodenní činnosti mi tak umožňuje blíže nahlédnout utváření vztahu mezi příchozím a hostitelskou rodinou v té podobě, jak o něm hostitelky v rozhovorech hovoří. Koncept „*family practice*“ se jeví jako užitečný nástroj rovněž z toho důvodu, že vztahy v rodině (respektive jejich specifické aspekty) mohou být určitou referencí pro vztah hostitele(lky) k příchozímu, jak na řadě míst vyplývá z rozhovorů. Hostitel/lka ani příchozí není totiž jasně vymezen, co do sociální role. Způsoby, jakými jsou sociální role naplňovány, jsou dle mého názoru vyjednávány v konkrétním vztahu, který je možné nahlížet skrze každodenní činnosti, které jsou jakýmsi dynamickým aspektem vztahu. Vzhledem k tomu, že jsou příchozí nezletilí a vstupují a pohybují se v prostoru rodiny, nabízí se reference v podobě dětí – vlastních nebo dětí obecně, tedy jakési obecné představy o podobě vztahu matky, otce a syna. Reference rodič – dítě pro vztah hostitele/lky s příchozím může být způsobem, jak o vztahu s příchozím uvažovat, a to i v tom smyslu, čím pro ně vztah s příchozím není a být nemůže.

Hostitelka Anna v rozhovoru říká, že by příchozí Hanif měl od vztahu patrně jiná očekávání, kdyby neměl rodinu. Hanif je se svou rodinou v pravidelném kontaktu a viděla se s nimi i rodina Anny, když je Hanif přizval k jednomu z hovorů, uskutečňovaných prostřednictvím mobilních aplikací. V rodině Anny má Hanif

vyhrazený pokoj a může si tak v soukromí se svými blízkými volat. Anna proto hovoří o tom, že ví, že její role nespočívá v tom, nahrazovat mu matku. Anna předpokládá, že jinou podobu vztahu, ve smyslu větší blízkosti, by mohly mít vztahy s mladšími dětmi, jak v rozhovoru říká: „*potřeba mít okolo sebe rodičovskou autoritu, cítit takový to teplo, tak to je samozřejmě potenciálně u těch mladších dětí větší (...)*“ (Anna).

Matěj, sociální pracovník nevládní organizace a koordinátor hostitelské péče v jedné osobě, vymezuje hostitelskou péči jako „*intenzivní kontakt s nezletilým bez doprovodu*“ (Matěj). V rozhovoru hovoří o možné „*zastupitelnost(i) rodiny*“ (Matěj), přestože to, jak říká, není podmínkou. Zároveň by hostitelská péče neměla nahrazovat rodinu, hostitelé by „*(...) měli být něco jako strejda, teta toho dítěte. Určitě by to neměli být rodiče, to musí být oběma od začátku jasné, že nemají nahrazovat rodinu.*“ (Matěj) Na základě rozhovoru se sociálním pracovníkem Matějem usuzují na to, že podoba vztahu v rámci hostitelské péče, je vyjednávána co do blízkosti či vzdálenosti.

8.1 Vztah v čase a prostoru

V této části kapitoly se věnuji utváření vztahu mezi hostiteli a příchozími z perspektivy času a prostoru, konkrétně otázkám, jakým způsobem vstupuje čas a prostor do utváření tohoto vztahu. Kategorie prostoru a času a emoce, jakožto analytické pojmy a jejich role v jednání aktérů mi, jak se domnívám, umožní nahlédnout členitou krajinu vztahu a v posledku pak spatřit samotného příchozího, jak se jeví těm, kteří ho v České republice doprovázejí. Jsem si však vědoma, že jde jen o omezený pohled, daný už jen samotným počtem rozhovorů.

Jak píše Morgan (2011), kategorie času a prostoru jsou inherentní součástí „*praktik, ustavujících rodinu*“. Tyto činnosti tak zpětně ovlivňují způsob, jakým čas a prostor zakoušíme (Morgan, 2011). Příchozí nejen že „*zažívá fungování běžné rodiny*“ (Metodika, 2011), ale jeho přítomnost v rodině – v prostoru a čase – může mít vliv na jednání jednotlivých členů. Zásadním je v tomto směru emoční prožívání, které jednotliví členové rodiny zakoušejí. „*Činnosti ustavující rodinu*“ mají emoční rovinu (Morgan, 2011). Emoce, které člověk v interakci s druhým projevuje, podle Hochschild (2003) mohou buďto vycházet z niterných pocitů člověka, nebo jsou výsledkem toho, co autorka nazývá „*emoční prací*“, kdy se jedinec řídí pravidly určujícími, co by člověk měl v dané situaci cítit a to v závislosti na sociální roli toho, ke komu se obrací.

Hochschild (2003) v tomto kontextu hovoří o tom, že ačkoli se může zdát, že rodina je místo prosté emoční práce, tedy místo, kde se vyjadřují emoce „spontánně“ (což souvisí s představou o „přirozenosti“ např. pocitů matky ke svému dítěti), je rodina (vztah rodiče a dítěte) naopak výsostným místem emoční práce. To je dáno bezbranností dítěte, jeho závislostí na rodičích. Rodiče ke svým dětem zakoušejí pocity plné ambivalence a aby dítě přežilo, je třeba emočních pravidel, které by emoce rodičů usměřňovaly.

Vzhledem k tomu, že hostitelská péče není jasně definovaná co do sociálních rolí aktérů (hostitelů, ani příchozích), nejsou s nimi spojená jasná emoční pravidla – hostitelé nebyli do svých rolí socializováni a emoční pravidla tak nemají internalizována. Emoční pravidla jsou proto něčím, co je vyjednáváno hostiteli ve vztahu s příchozím. Na základě rozhovorů lze vyvodit, že vliv na podobu emočních pravidel, tedy toho, jaké emoce hostitelky chtějí, aby příchozí zažíval, má vliv 1.) osobnostní založení hostitelů a příchozího a představy hostitelů o potřebách, které hostitelé u příchozího rozeznávají jako zásadní. Ty se mohou postupně měnit s tím, jak se hostitelé a příchozí vzájemně poznávají; 2.) obecné představy hostitelů o potřebách příchozích, které souvisejí např. s interkulturními rozdíly, představami o integraci; 3.) to, s jakými představami do hostitelské péče vstupují samotní příchozí. Emoční pravidla se pak promítají do dalších aspektů vztahu, jako je např. otázka nastavení hranic ve vztahu atd.

8.2 Osvětlení konceptu

Ve snaze analyticky uchopit rozmanitost rodinného uspořádání a proměnlivost (fluiditu) rodinných vztahů, které jsou výsledkem společenské změny, přichází Morgan s konceptem „family practice“, které překládám jako „činnosti ustavující rodinu“. Autor nenahlíží rodinu jakožto ustálenou strukturu, kdy jsou jednotliví členové její inherentní součástí, například na základě biologické příbuznosti nebo sňatku. Morgan rodinu pojímá situačně. Rodina jakožto analytický pojem je v tomto chápání „souborem/souborem praktik“ v daném čase, které v představách aktérů naplňují představy (o) rodiny/ě. (Morgan, In Finch, 2007). Rodina je v takovém pojetí (znovu) ustavována skrze každodenní činnosti, často „drobné fragmenty každodenního života“ (Morgan, 1996, s. 190), které mezi těmi, kteří se na nich nějakým způsobem podílejí, (znovu) rozehrávají vztahy, které jsou jako rodina zakoušeny.

8.3 Kognitivní mapa v procesu hostitelské péče

Při vytváření koncepce hostitelské péče pro nezletilé bez doprovodu vycházel Matěj, sociální pracovník, koordinátor hostitelské péče a autor koncepce v jedné osobě, jak mi v rozhovoru sdělil, mimo jiné z *Metodiky*, „*upravující hostitelskou péči a doporučující vhodné postupy při její přípravě a realizaci*“ (Metodika, 2011, s. 7). Metodika se primárně nezabývá hostitelskou péčí pro nezletilé bez doprovodu, tedy děti či mladé lidi s migrační zkušeností. Koordinátorka hostitelské péče z organizace, která metodiku vypracovala, se však účastní svépomocných setkání s hostiteli nezletilých bez doprovodu a hostitelé s ní tak mají možnost konzultovat (Matěj). Lze tak říci, že hostitelská péče pro děti bez migrační a s migrační zkušeností má mnohé styčné body. Jak mi v rozhovoru Matěj sdělil, z textu organizace čerpá primárně metodický základ hostitelské péče, který pak doplňuje o praxi zahraničních nevládních organizací, vztáhnuté na český kontext a o zkušenosti (vlastní/své domovské) organizace s migrací.

Příprava hostitelů – a to jak pro děti s migrační zkušeností, tak i bez ní – sestává z obecné a konkrétní části přípravy. Ke konkrétní přípravě se přistupuje v okamžiku, kdy je zájemci o hostitelskou péči sociálním úřadem obce s rozšířenou působností schválena „žádost o schválení jako hostitele“ (Metodika, 2011, s. 64). K tomu je potřeba absolvovat psychologické vyšetření, šetření v domácnosti zájemce a předložit výpis z rejstříku trestů. Konkrétní příprava je přípravou již na konkrétní dítě (Metodika). Jedním z témat konkrétní přípravy, jak je popsáno ve výše zmiňované *Metodice*, (2011) je potřeba „*nastavení pravidel hostitelské péče v domácnosti klientů*“ (Metodika, 2011, s. 67). V *Metodice* se k tomu uvádí:

„Pro mnohé z dětí se jedná o první zkušenost s běžnou rodinou, jejími pravidly a vztahy. Dítě je nejisté a nezkušené, což vede k nejrůznějším nedorozuměním a rizikovým situacím. Proto je potřeba dítěti co nejvíce pobyt doma usnadnit. Je vhodné představit si, jak bychom se my sami cítili v cizině, v domácnosti, kterou neznáme a v režimu, který je pro nás nový. Proto doporučujeme dopředu popsat pravidla, která jsou v domácnosti klientů běžná a akceptovatelná. Jedná se o nastavení hranic – kam dítě může, kam už ne, kde bude mít své soukromí, co si může samo vzít a kdy se musí zeptat, jak řešit situaci, kdy dítě bude chtít jít ven nebo na počítač, kdy chodíme k jídlu, zda jsme zvyklí na nějaké rituály spojené s denní dobou či pravidelnou činností (jídlo,

usínání, hygiena, televize apod.), kam ukládáme použité nádobí, prádlo, jak se zachovat, když dojde k nějaké škodě (rozbitý hrníček, vyplavená koupelna, apod.), jaký bude program a jak dalece je závazný, jakou pomoc očekáváme při každodenních činnostech, apod.“ (Metodika, 2011, s. 67)

Jak je v *Metodice* zmíněno, jsou hostitelé během přípravy na přijetí dítěte v rodině vybídnuti k jisté imaginaci. Mají si sami sebe představit, jakoby se ocitli v cizině, která je v tomto případě personifikací rodiny, bez znalosti tamní „kultury“, zvyků a pravidel a bez zkušenosti se vztahy, které se před nimi odehrávají. To může v dítěti vyvolávat nejistotu (Metodika, 2011). Hostitelům je proto doporučeno (jak to interpretuji) vytvořit dětem jakousi kognitivní mapu prostoru a času rodiny, jejíž součástí jsou pravidla pro jednání. To dítěti umožní lépe se v novém prostředí zorientovat. Je potřeba říci, že většina příchozích má oproti dětem bez migrační zkušenosti, kterým byla nařízena ústavní výchova, zkušenost s fungující rodinou (sociální pracovník Matěj). Důvodem pro jejich umístění v ústavním zařízení je skutečnost, že jsou nezletilými bez doprovodu. Potřeba zorientovat se v cizí domácnosti, do které v rámci hostitelské péče vstupují, je však u dětí s migrační i bez migrační zkušenosti stejná.

8.4 Rodina jako imaginativní prostor a čas

Morgan a Holdsworth (In Morgan, 2011), vycházejíce v tomto z Lefebvre, rozlišují mezi 1.) praktickým prostorem; 2.) symbolickým prostorem; a 3.) imaginárním prostorem. Praktickým prostorem je míněn způsob prostorového uspořádání domácnosti, která může mít svůj genderový či generační aspekt. Symbolickým prostorem jsou myšleny obecně sdílené představy o tom, co je to rodina a jaký je její význam v životě člověka a společnosti a také spojitost mezi rodinou a domovem. Morgan upozorňuje na pluralitu reprezentací domova a domácnosti v pozdně moderní společnosti, které se mohou velmi lišit a vzájemně se podmiňovat. Imaginárním prostorem jsou individuální významy o rodinném životě, které jsou vepsány do prostoru. Své místo zde mají sny, naděje a touhy s rodinou spojené. (Morgan, 2011) V „praktikách ustavujících rodinu“ se tato témata vážící se k praktickému, symbolickému a imaginativnímu prostoru prolínají a navzájem se podmiňují (Morgan, 2011).

Podobně jako prostor rozlišuje Morgan (2011) čas na 1.) praktický; 2.) symbolický; a 3. imaginativní. Praktický čas poukazuje na každodenní rutinní činnosti

či praktiky, které se opakují s určitou pravidelností. Symbolický čas se váže ke způsobům, jakými je čas diskurzivně pojednán. Imaginativním časem je jeho individuální zakoušení.

V situaci, kterou nyní popíšu, se propojuje ono čistě schématické oddělení času a prostoru, které jsou v „praktikách ustavujících rodinu“ provázány.

Hostitelka Kateřina mi v rozhovoru vyprávěla, že když se po Vánocích, které přichází Said strávil v ústavním zařízení, dcerám zmínila, že příští Vánoce by mohli trávit všichni spolu, vzbudilo to u starší dcery nelibost. Jak Kateřina říká: *„V ní se tenkrát něco zlomilo a něco jí polekalo, že takhle to vlastně nechce, ale nedokázala mi říct, že to nechce, místo toho prostě vzdorovala jiným způsobem. Vymezovala a vzdalovala se mi, protože mi nechtěla ublížit a nedokázala mi říct, že už je to moc (...) a pak vlastně, tím, že máme hodně pevný vztah a máme hodně dobrý základy toho našeho vztahu, tak jsme to potom překonaly, (pauza) ale dneska už vím, kde jsem dělala chyby (...) a teďka vlastně jak jsme vymezili ty hranice (...)“* (Kateřina). Domnívám se, že v „situaci okolo Vánoc“, tedy symbolickém času, který je velmi silně asociován s rodinou, se střetly dva odlišné imaginativní prostory, Kateřiny a její dcery.

Domov, jak usuzuji na základě rozhovoru, je pro Kateřina prostorem pohostinnosti, do kterého je Said pozván a tím, že se (spolu)podílí na fungování rodiny, se stává jeho součástí (součástí prostoru rodiny). Z rozhovoru s Kateřinou pak mohu usuzovat na imaginativní prostor dcery: domov jako prostor, kde je vánoční stůl prostřen pouze pro čtyři, tedy prostor spojený s intimitou rodiny.

Odlišné představy o domově tak, jak na ně usuzuji z rozhovoru s Kateřinou, jsou přítomné i v jiných aspektech života. Protože byl Said často u nich doma, byla dcera nucena pozměnit své chování, které souvisejí s vnímáním prostoru. Ocitla se tak v podobné situaci, ve které se nacházíme, přijde-li k nám návštěva. Přítomnost cizího člověka narušuje dělení prostoru, posouvá hranici mezi „soukromým“ a „veřejným“. Skutečnost, že byla dcera nucena pozměnit to, jak se v určitých situacích chovala, souvisí s tím, že jsou „praktiky“ vtělené (embodied) (Morgan, 2011). Předpokladem je, že se jedinec vnímá skrze své tělo a vnímá tak i druhé. Svě tělo však nezakoušíme, tedy sebe nevnímáme skrze své tělo nepřetržitě. Morgan (2011) mluví o jakémisi pomyslném

kontinuu od „praktik ustavujících rodinu“, které jsou zdánlivě netělesné k „praktikám“, ve kterých své tělo intenzivně zakoušíme. Domnívám se, že přítomnost „příchozího“ v rodině má vliv např. na opětovné zvědomění těla v situaci, kterou jsme jako vtělenou nezažívali. To pak ústí v potřebu či nutnost více se kontrolovat. Nemám zde na mysli ani tak konkrétní „praktiku“ jako spíše způsob, jak v nich jsme. Dcera, zvyklá chodit doma „na lehkó“ (Kateřina), začala si být v přítomnosti Saida více vědoma svého těla a s ním související nahoty. Když se po nějaké době bavila Kateřina se svou dcerou o hostitelské péči a ptala se jí, jak to tehdy prožívala, řekla jí dcera, že „*měla pocit, že (...) jí úplně rozbila rodina*“ (Kateřina).

Vrátím-li se na tomto místě opět k Vánocům, zmínka o tom, že by Said mohl příští Vánoce trávit s nimi, chápu jako „manifestaci rodiny“. Koncept „manifestace rodiny“ tak, jak ho vymezuje Finch (2007), je proces, prostřednictvím kterého jednotlivci nebo skupiny jednotlivců „vyjadřují“/“sdělují“ jeden druhému (a patrně i druhým, kteří nejsou součástí rodiny, ale svým přitakáním/tím, že určitou činnost či jednání vnímají jako „rodinné“ rodinu „ustavují“), že určitá činnost nebo jednání je „rodinnou“ a že tedy vztah s druhým chápou jako vztah rodinný. Skutečnost, že své úvahy sdělila Kateřina dcerám, chápu jako „manifestaci rodiny“ a domnívám se, že tím Kateřina sdělovala to, že si pohrává s myšlenkou „přijetí“ Saida do rodiny, v kontextu toho, jak jsou Vánoce vnímány v dominantním diskurzu, tedy jako svátek, v němž hraje ústřední roli rodinná sešlost. O specifickém postavení Vánoc ostatně svědčí i reakce dcery.

9 Emoční práce ve vztahu hostitelů a příchozích

Koncept „family practice“ – „praktik utvářejících rodinu“ tak, jak ho vymezuje Morgan (2011), nahlíží rodinu situačně, tedy skrze konkrétní činnosti. Takováto perspektiva má svůj význam, chybí v ní však emoční rovina vztahu, byť je nutno dodat, že autor ambici popsat emoční prožívání jednotlivých aktérů vztahu nemá. Cílem této kapitoly je proto rozšířit ryze procesuální pojmání rodiny právě o emoční rovinu.

Jako teoretické ukotvení nám poslouží teorie emoční práce tak, jak jí pojímá Hochschild. Autorka (2003) rozlišuje mezi niterně zakoušenými emocemi, které náleží self (bytostné já) a emocemi, které jsou vázané emočními pravidly. Emoční pravidla jsou kulturně podmíněnými představami o tom, jaké emoce by měl člověk v určité situaci 1.) pociťovat ve vztahu k druhému a to na základě sociálních rolí obou a 2.) jaké emoce by měl ve vztahu k druhému projevovat. Emoční prací je pak myšleno utváření jak emocí, které jedinec zakouší ve vztahu k druhému, tak 3.) „vnějšího projevu“ emocí, kterým se k druhému vztahuje a to způsobem, aby projevované emoce byly v souladu s emočními pravidly platnými pro určité sociální role.

Emoční pravidla jsou vázaná na sociální role a jedinec si je osvojuje skrze socializaci (Hochschild, 2003). V případě hostitelské péče, jak usuzuji na základě svého výzkumu, není sociální role, role hostitelů a příchozích, spjatá s jasně definovanými emočními pravidly. To je dáno jednak skutečností, že hostitelé ani příchozí nebyli do své sociální role socializováni a nemají tak internalizováno to, jaké pocity ve vztahu s druhým zakoušet a projevovat vůči druhému. Zároveň jsou tato nejasná emoční pravidla důsledkem jen rámcového vymezení sociální role hostitelů. Její konkrétní podoba je dynamickým procesem mezi hostitelem, příchozím a odborníky, kteří do vztahu vstupují. Mluvím-li o odbornících, mám na mysli konkrétně sociálního pracovníka nevládní organizace a autora koncepce hostitelské péče pro nezletilé bez doprovodu v jedné osobě a nepřímo také autorky metodiky hostitelské péče, která je primárně určená pro děti bez migrační zkušenosti a ze které vychází autor koncepce. Autorky jsou spoluzakladatelkami organizace, jejímž cílem je „*podporovat a rozvíjet náhradní rodinnou péči a hostitelskou péči v České republice*“ (detipatridomu.cz), lektorka této organizace se pak účastní některých setkání s hostiteli pro nezletilé bez doprovodu.

Ve snaze sociální roli hostitelů nějak vymezit, tedy jí dát nějaký obsah, užívá koordinátor nevládní organizace příbuzenské terminologie, která se nabízí vzhledem k charakteru péče. Když sociální pracovník Matěj v rozhovoru popisuje o jaký typ vztahu mezi hostiteli a příchozím se jedná, říká, že by: „*ten jejich vztah, že by měl být něco jako strejda, teta toho dítěte. Určitě by to neměli být rodiče, to prostě musí být oběma od začátku jasné, že nemají nahrazovat rodinu*“ (Matěj). Nejasně vymezená sociální role, respektive to, jaká jsou s hostitelskou rolí spjatá emoční pravidla, se odráží, jak se domnívám, v podmiňovacím způsobu, který sociální pracovník Matěj používá, když říká, že by hostitelé měli být „něco jako“ a dále také v příbuzenské terminologii, kdy Matěj mluví o tom, čím hostitelé být nemají, spíše než čím jsou. Termín teta a strejda spíše podtrhuje onu nejednoznačnost role, která je však naprosto pochopitelná.

Jistou nedostatečnost příbuzenské terminologie pro vymezení sociálních rolí naznačuje v rozhovoru také Kateřina, když o Saidovi říká: „*je pro nás člen rodiny, není pro nás člen té úplně nukleární rodiny, ale je to prostě velmi blízký člen rodiny, (pauza) nemáme pro to asi nějaké jméno, ale je pro nás prostě důležitý a víme, že je náš a že ať provede cokoli, tak že ho nevyhodíme, je to člen rodiny, není to kamarád, ale (...) pořád není s námi na Štědrý den, na Štědrý den je moje nukleární rodina, 25. prosince on.*“ Podoba vztahu hostitelky a příchozího se vyjevuje v attributech, které s ním Kateřina spojuje. Jedním z atributů je určitá bezpodmínečnost. Vztah přetrvává i potenciální selhání příchozího a umožňuje mu tak zažít si neúspěch v bezpečném prostředí. Na bezpodmínečnost vztahu usuzuji také z vyprávění hostitelky Terezy, která říká: „*i přesto, že to udělal špatně, i přesto, že vlastně zase nemá práci, tak že nepřijde o ten náš vztah*“ (Tereza).

Emoční práce není specifikem pouze hostitelské péče a role hostitelů, neboť výše uvedené by se, jak se domnívám, dalo říci o víceméně kterékoli sociální roli, tedy i té, která má v dané společnosti ustálenou podobu. Podle Hochschild se emoční práce odehrává také v rodině. Rodič má většinou představu o tom, jaké emoce by měl ke svému dítěti v určité situaci pociťovat a jaké emoce by měl vůči dítěti projevovat a jakým způsobem. Ve vztahu k dítěti však rodič obvykle zakouší mnohem rozmanitější emoce, z nichž některé mohou být ambivalentního charakteru nebo mohou být

zakoušené pocity v rozporu s dominantním diskursem o tom, co je to být rodičem. To s sebou pak může nést pocit viny, která poukazuje na rozpor mezi emočními pravidly, které náleží určité roli a emocemi, které jedinec reálně zakouší. Rodič tak přetváří své pocity, snaží se v sobě vyvolat adekvátní pocity nebo své emoce potlačuje. (Hochschild, 2003)

Ve vztahu rodič – dítě si emoční pravidla rodič osvojuje během socializace, byť se posléze může vůči emočním pravidlům určitým způsobem vztáhnout, například se vůči nim vymezit. Existuje tedy představa o tom, jaké emoce by matka měla zakoušet a projevovat vůči svému synovi, uvedu-li na tomto místě vztah matky a syna a to i s ohledem na možnou paralelu vztahu hostitelky a příchozího (kterým je v naprosté většině nezletilý nikoli nezletilá). Jak se v posledku matka vůči svému synovi projevuje, je utvářeno ve vztahu s dítětem.

Specifikem hostitelské péče je, jak se domnívám to, že se vztahem hostitele a příchozího nejsou spojena jasná emoční pravidla. To je dáno faktem, že hostitelky nebyly do své role socializovány a s hostelstvím nemají žádnou předchozí zkušenost. A přestože je hostitelská péče rámcově vymezena, její konkrétní naplňování závisí na mnoha proměnných, které do vztahu vstupují.

Emoční pravidla jsou situační, tedy vyjednávána ve vztahu mezi hostitelem a příchozím. Jistý vliv na utváření emočních pravidel ve vztahu mezi hostiteli a příchozími mají také, podle mého názoru, pracovníci nevládních organizací a to mimo jiné skrze pravidelná podpůrná setkání, která pro hostitele(ky) organizují. Na setkáních, stejně jako na pravidelných supervizích, mají hostitelé(ky) možnost mluvit o tom, co aktuálně ve vztahu s „příchozím“ řeší, případně co prožívají.

Účelem hostitelské péče tak, jak je v Metodice vymezena, je „poskytnout dítěti možnost navázat citový vztah, zažít fungování běžné rodiny, především pak vztahů v ní, možnost prožít úspěch a rozšíření psychosociální zázemí dítěte.“ (Metodika, 2011) Takovéto vymezení, jakož i samotná skutečnost, že se jedná o vztah (blízké setkání dvou lidí, pokud na tomto místě pominu přítomnost dalších aktérů, kteří do vztahu vstupují a nějakým způsobem ho ovlivňují) explicitně poukazuje k prožívání aktérů. Hostitelská péče je sama o sobě vztahem, nadto se jako jeden z účelů předpokládá

možnost navázání blízkého vztahu. Hostitelská péče jako „dlouhodobé a opakující se kontakty dítěte žijícího v dětském domově s rodinou či jednotlivci, kteří nejsou biologickými příbuznými dítěte“ (Metodika, 2011) předpokládá, že se vztah bude po emoční stránce v čase proměňovat.

Hostitelská péče je setkáním dvou (a více) lidí, z nichž každý má nějaké představy a očekávání. Snaha o teoretické vymezení sociální role hostitelů a s tím spojených emočních pravidel, které by bylo obecně platné, tak naráží, jak se domnívám, na osobnostech konkrétních hostitelů a příchozích, ke kterým se hostitelé vztahují.

Lze proto říci, že emoce, které se pojí s rolí hostitelů, jsou předmětem emoční práce. Hostitelé tak utvářejí jak emoce, které vůči příchozímu zakoušejí, tak způsob, jakým emoce (které mohou, ale nemusí být v souladu s niternými emocemi, které ve vztahu s příchozím zakoušejí) vůči příchozímu navenek projevují. Emoce, „utvořené“ takto emoční prací, které ve vztahu projevujeme, jsou do určité míry odrazem toho, jaké emoce chceme, aby druhý ve vztahu s námi zakoušel. Takovýto předpoklad mi, jak usuzuji, umožní nahlédnout to, jaký způsobem se hostitelky k příchozím vztahují a co ve vztahu k nim zvyznamňují.

9.1 Reflexivita

V práci vycházím z předpokladu, že hostitelská péče má svým charakterem blízko k sociální práci a to:

1. vzhledem k tomu, že se jedná o „profesionální aktivitu“ (Navrátil a Musil, 2000), která je jednou ze služeb, které nevládní organizace nezletilým bez doprovodu nabízí. Nadto je koordinátor sociálním pracovníkem. Má tedy formální vzdělání v souladu se zákonem o sociálních službách (Zákon 108/2006 Sb., o sociálních službách), které je předpokladem pro práci sociálního pracovníka.

2. svým předmětem, jímž je „podpora zvládání obtížných životních situací klientů“, jak je definována v textu Zásady a obsah věcného záměru zákona o sociálních pracovnících a samosprávné profesní organizaci (2013, In Janebova, 2014).

3. svou komplexností, tedy „*zaměřenost(i) na komplex různorodých okolností, které představují specifickou životní situaci klienta*“ (Musila, 2004, In, Janebová 2014, s. 7),

kteřá je podle Musila (2004, In, Janebová, 2014, s. 7) tím, co činí sociální práci výlučnou od jiných pomáhajících profesí.

Jak usuzuji na základě rozhovorů a analýzy dokumentů, vyznačuje se péče o příchozí reflexivním přístupem (nebo ho předpokládá). Reflexní přístup v kontextu sociální práce chápe Janebová (2014, 4) jako proces promýšlení způsobu práce s klientem ze strany sociálního pracovníka. Jedním z aspektů reflexivního přístupu tak, jak ho Janebová vymezuje je to, že se sociální pracovník snaží vnášet do uvažování o životě klienta, co možná nejvíce různých hledisek (Janebová, 2014, 4). Nedílnou součástí reflexivního přístupu je zvažování vlastní pozice v práci s klientem (Janebová, 2014, 4). Chlumbíková (2020) pak rozlišuje mezi reflexivitou, kdy k reflexi dochází při samotném jednání a reflektivitou, kdy reflexe následuje až po jednání.

Jedním z témat sociální práce, které je v tomto kontextu (tedy ve vymezení hostitelské role a emočních pravidel s ní spojených) relevantním, je potřeba vymezit hranice ve vztahu. Koncept hranic má svůj původ ve strukturální rodinné terapii. Jeho cílem je popsat, jaký vliv mají interpersonální pravidla, kterými se řídí vztahy v rodině, na fungování jedince (Minuchin, Montalvo, Guerny, Rosman a Schumer, 1967, In: Truscott, 2011). Jako ideální se podle Minuchina jeví nastavit hranice ve vztahu takovým způsobem, aby nebyla narušena autonomie jedince (jako by k tomu mohlo dojít v případě, že by hranice byly příliš rigidní) a vztah působil příznivě na jeho rozvoj (který by mohl být narušen v případě, že by hranice byly vymezeny příliš vágně) (Minuchin, 1974, In, Truscott, 2011, s. 7).

Na mou otázku po tom, jak jsou při vstupu do hostitelské péče vymezovány hranice vztahu, sociální pracovník Matěj říká, že konkrétní nastavení hostitelské péče je hodně individuální a závisí na osobnosti hostitele a příchozího. Hovoří o tom, že je potřeba respektovat obě hraniční polohy pomyslné spektra – ochranné na jedné straně a „ne úplně blízké“ na straně druhé, v případě, že to oběma vyhovuje a cítí se v tom dobře. Zásadní je podle něho, jak o tom hovoří v rozhovoru, to, aby měli hostitelé možnost mluvit o konkrétních polohách vztahu (o jeho jednotlivých aspektech) na pravidelných svépomocných skupinách, kterých se účastní také odbornice na náhradní rodinnou péči.

Hranice vlastní role a hranice v rámci vztahu hostitel(ka) – příchozí je vyjednávána, přičemž je v tomto ohledu významná reflexivita a reflektivita. Podle Mathiase (2015, In Chlumbíková, 2020, s. 29) otvírá reflexivita prostor pro to, aby se s chybou, které se hostitel(ky) (v našem případě) dopustí, zacházelo jako s příležitostí. V podobném smyslu se vyjadřuje Navrátil (2010), když hovoří o tom, že nejistota s reflexivním přístupem spojená, tedy zda je mnou zvolený přístup (teoretické východisko v případě sociální práce) pro klienta přínosný, je vnímána jako něco pozitivního.

Hostitelka Tereza mi v rozhovoru vyprávěla, jakým způsobem o vztahu s příchozím Alphou přemýšlela. Reflexivita (a reflektivita) se zde jeví být dynamickým procesem (Chlumbíková, 2020, s. 21). Dewey nahlíží reflexivitu jako „*nepřetržitý proud myšlení*“, jak píše Chlumbíková (Dewey, 1910, In Chlumbíková, 2020, s. 21), kdy nejistota či pochybnost ohledně výsledku určitého konání, podněcuje úvahy nad tím, z jakých vzešlo předpokladů. Tereza hovořila o tom, že je pro ni důležité, aby měli s příchozím Alphou svobodný vztah založený na důvěře. Kromě toho však vnímá jako podstatné, aby měl příchozí Alpha ve vztahu s ní prostor se sám rozhodovat, a to i s ohledem na svou minulost a přítomnost. V minulosti, jak se Tereza domnívá, neměli příchozí ještě jako děti příliš možností se sami rozhodovat nebo se setkávali s nelibostí, kterou jejich rozhodnutí v druhých vzbuzovala. V tomto ohledu tak mohou mít pouze negativní zkušenost, kterou očekávají, předjímají i v budoucích vztazích. To pak může mít podobu v tzv. sebenaplňujícím se prorocství. Nadto je život v ústavním zařízení, do kterého jsou příchozí umístěni, až příliš svázán pravidly na to, aby měli dostatek prostoru pro vlastní rozhodnutí, jak se hostitelka Tereza domnívá. Výše uvedené pak, jak to interpretuji, jsou alespoň některými z předpokladů na základě kterých hostitelka Tereza reflektuje svůj vztah s příchozím.

Tereza, jak o tom v rozhovoru nahlas přemýšlela, poznamenává: „některé věci člověk neodhadne nebo je třeba nechat plynout, protože někdy je fajn, je nechat plynout. (...) Byly chvíle, kdy mi bylo ouzko (smích) a kdy jsem nevěděla a tápala a jestli už to není moc nebo jestli jsem mu nedala té svobody moc. To jsme si teda museli vyjasňovat (...) ale to mám takto s každým dítětem a nejenom se svými, ale i s jinými, že tam je potom důležitý, kam až můžeme jít. Ale to si můžeme vytvořit jenom my dva spolu,

protože každý to má nějak jinak. Je to otázka vývoje toho vztahu. Kam vlastně můžeme jít (...)" (Tereza)

Na základě výše citovaného usuzuji, že reflexivita takto sdílená ve vztahu s druhým, má potenciál vztah prohloubit. Příchozí navíc získává zkušenost toho, že i přesto, že se jeho jednání neseťká se souhlasem hostitelky, „nepřijde o ten (náš) vztah, ale že vlastně to je v jeho rukou, to změnit nebo podívat se na to jako z jiného úhlu pohledu“ (Tereza).

9.2 Příchozí v představách pomáhajících

Skrze nahlédnutí způsobů, jakým hostitelky prožívají svůj vztah k příchozím tak, jak o něm v rozhovorech mluví, se snažím popsat, jak (si) hostitelky ve vztahu k příchozímu vyjednávají emoční pravidla. Emočními pravidly v pojetí v jakém je vymezuje Hochschild (2003), mám zde na mysli to, jaké emoce hostitelky ve vztahu s příchozím projevují (tak jak o nich v rozhovorech mluví) a jakým způsobem.

Člověk má podle autorky představu o tom, co by měl vůči druhému pociťovat a jaké emoce by měl projevovat. Emoce, které by měl projevovat, nemusí být nutně totožné s tím, co niterně zakouší a tak aby bylo *acting* (chování) vnímáno jako autentické, aby nebylo pouhou přetvářkou, vyvolá v sobě (z emoční paměti) člověk vzpomínku či imaginaci, která je s to v něm patřičné emoce vzbudit. Projevené emoce pak čerpají svůj výraz v takto evokovaných imaginacích. (Hochschild, 2003)

Podle Hochschild (2003) člověk v intersubjektívnych vztazích „hraje“, přičemž cílem tohoto hraní je v druhém člověku vyvolat určité pocity a přesvědčení. Ty se řídí sociální rolí „hráče“ a jeho „spolu/proti-hráče“, a vážou se na ně emoční pravidla, které si člověk osvojuje v socializaci (budeme-li mluvit o hře v osobním životě). Autorka rozeznává dvě podoby hraní – „*surface acting*“ a „*deep acting*“. „*Surface acting*“ se omezuje na výrazy obličeje a těla, které mají v druhém člověku vzbudit určité pocity. „*Deep acting*“ je navíc prací s imaginací, která využívá emoční paměti člověka. Aby v sobě člověk vyvolal pocity, které chce odehrát ve vztahu, vyvolává z paměti momenty, situace, které by v něm ony emoce mohly vyvolat a on je následně odehrál. V obou případech – „*surface acting*“ a „*deep acting*“ – člověk rozlišuje mezi tím, co niterně prožívá a tím, co odehrává „jako prožívané“.

Na základě rozhovoru se domnívám, že pro hostitelku Terezu bylo mateřství a vztah s vlastními dětmi jakýmsi referenčním rámcem, skrze který nahlížela svůj vztah s příchozím, tedy způsobem, jak si pro sebe roli hostitelky vymezit. Lze říci, že se tu vyjevuje přirozená tendence projikovat do nových vztahů něco ze vztahů nám známých, která je o to pochopitelnější v situaci, kdy si nejsme jisti tím, jakou podobu by měla mít naše sociální role. Na mou otázku po vymezení hostitelské péče, po tom, jakou měla představu, že bude mít vztah podobu, hostitelka Tereza odpovídá: *„Bylo to pro mě těžké a jednoduché zároveň. Jednak mám tři děti, takže pro mě to bylo tak, že jsem vlastně dělala to stejné, co dělám pro svoje děti nebo se svými dětmi. Co považuji za důležité... protože doufám, že s nimi mám svobodný vztah (...) takže to je pro mě asi důležité, aby v tom vztahu byla svoboda“* (Tereza). Hostitelka hovoří v rozhovoru o svobodě ve vztahu se svými dětmi. V tomto jí je vztah s dětmi referencí pro vztah s příchozím Alphou. Zároveň potřebu svobody ve vztahu reflektuje na základě specifické situace příchozího Alphy a nezletilých bez doprovodu, a sice života v ústavním zařízení, který je svázán pravidly. Hostitelskou péči tak, jak na základě rozhovoru s hostitelkou Terezou usuzuji, chápe Tereza pro příchozího jako možnost mít i trochu odlišnost zkušenost.

„Mateřství“ je pak, dle mé interpretace, jednou z imaginací (oním „jako kdyby“, „deep acting“), která podmiňuje chování hostitelky k příchozímu. Imaginací, která, jak se domnívám, souvisí se specifickými okolnostmi života příchozího Alphy. Jak mi v rozhovoru hostitelka Tereza vyprávěla, Alpha přišel o své rodiče již v raném věku a ve čtrnácti, patnácti letech a po letech strávených v Turecku se dostal do České republiky. Tereza v rozhovoru zvyznamňuje skutečnost, že Alpha v minulosti postrádal blízký vztah, vztah matky a syna a neměl nikoho, komu by říkal „mami“, což vnímá jako traumatizující. Jak v rozhovoru říká: *„vím, jak někdy důležité může být jenom to, že to ten člověk někomu řekne, to oslovení, že řekne: 'mami'... a že je traumatické, že on si z toho dětství, to že někomu říkal mami nepamatuje“* (Tereza). S tím, jak příchozího Alphu blíže poznávala a z rozhovorů, které spolu vedli, si Tereza uvědomila, *„že mu vlastně chybí ta máma“* (Tereza). Tereza, jak o tom v rozhovoru mluví, poměrně dlouho zvažovala, jak by jí měl Alpha oslovovat – zdali mu umožnit, aby jí mohl oslovovat „mami“. Jeho vztahy s druhými lidmi, jak o nich Tereza hovoří, jsou poznamenány určitou nestálostí, neblízkostí a z toho plynoucí nedůvěrou vůči druhým. Možnost oslovovat jí slovem „máma“ vnímala Tereza jako způsob, jak dosytit či jak se pokusit

dosytit onu nepřítomnost v/z minulosti, která prochází celým životem Alphy a zrcadlí se v přítomných vztazích. V případě hostitelky Terezy má emoční práce přesah k tomu, co by bylo možné považovat za formu psychoterapie.

Hostitelka Kateřina o sobě ve vztahu s příchozím Saidem hovoří jako o někom, kdo si k němu, ale i k další příchozím, se kterými se setkává, našel cestu tak, že jím „*dělá(m) všem takovou jako trochu legrační a trochu přísnou maminku*“ (Kateřina). Má tím na mysli, jak o tom v rozhovoru mluví, že příchozím/u poskytuje „*(t)o co potřebují všechny děti: rodinu, zázemí, oporu, i trošku nějaký vedení někdy (...) Mají úplně stejné potřeby jako naše děti, a i když jsou to teenageři nebo dvacetiletí lidi, pořád to potřebují, mi to taky pořád potřebujeme od rodičů, i když jsme dospělí (...)*“ (Kateřina). Hostitelka Kateřina dále hovoří o tom, že skutečnost, že je sama matkou jí v rámci hostitelské péče staví do výhodné pozice, co se týče statusu. Jak v rozhovoru říká: „*myslím si, že proto mám u nich dobrý status, protože jsem máma, to že mám děti (...)* Vnímají mě možná jinak, než kdyby mi bylo pětadvacet třeba nebo kdybych byla stará jak oni. To si myslím, že mi situaci hodně ulehčilo, že jsem máma (...)“ (Kateřina). Na základě výše odcitovaného usuzuji, že Kateřina do vztahu se Saidem vstupuje v roli mámy – pojem (role), který na tomto místě odkazuje k hraní („acting“), jak o něm mluví Hochschild (2003). „Mateřství“ je zde tedy jednou z imaginací (oním „jako kdyby“ *deep acting*), která podmiňuje chování hostitelky Kateřiny k příchozímu Saidovi, jako to rozeznávám i v případě hostitelky Terezy. V případě hostitelky Kateřiny je, jak se domnívám, role mámy (jakožto jedné z imaginací skrze kterou se hostitelka vztahuje k příchozímu) o to patrnější v tom smyslu, že sama Kateřina v rozhovoru zvýznamňuje to, že jí příchozí Said vnímá skrze její status matky. Určující je pak právě skutečnost, že jsou příchozí „bez doprovodu“ rodičů.

Imaginace (ono „být jako jeho maminka“), která podmiňuje jednání hostitelek Terezy a Kateřiny, způsob jak se k příchozímu vztáhnout, není bezvýhradná, jak usuzuji na základě vyprávění Terezy. Hostitelka Tereza, jak říká, poměrně dlouho zvažovala, zda by příchozímu Alphovi měla dát možnost oslovovat jí „maminko“. Jak v rozhovoru vypráví, „*to byla pro mě tak velká zodpovědnost v momentě, kdy to vysloví, (...) kterou jsem věděla, že nejspíš nezvládnou, protože za tím slovem mami je pro mě spousta ještě*

dalších věcí, které, když to dítě to řekne, tak by mě to k tomu zavazovalo... takže to vlastně možná nějakým způsobem řeším dodneška (...)“ (Tereza).

Rozštěp mezi tím, co člověk projevuje navenek (na základě „deep acting“ nebo pouhé předstírání, tedy „surface acting“) a pocity, které zakouší (náležející self) je podle Hochschild překonáván takovým způsobem, že se buďto snažíme přiblížit to, co skutečně cítíme, tomu, jak se projevujeme (snažíme proměnit své pocity a přiblížit je tomu, jak se navenek projevujeme.) Nebo se naopak snažíme pozměnit své chování (projevované emoce a ve výsledku tedy i to, jaké pocity v druhém vyvoláváme) a dát je do souladu se svými pocity. Hochschild se v textu zabývá primárně emoční prací/prací s emocemi v komerční sféře. Tlak na to, aby se člověk projevoval určitým (předepsaným) způsobem může vést k tomu, že se člověk po určité době odcizí vlastním pocitům (Hochschild, 2003).

Významnou se v případě hostitelské péče, jak se domnívám na základě svého výzkumu, jeví reflexivita (a reflektivita) hostitelů/lek. Konkrétně hostitelka Tereza tak přemýšlí nad rolí (se kterou se pojí určitá emoční pravidla), kterou by ve vztahu s příchozím Alphou měla „schrát“. Uvažuje nad tím, jak se tato role má k tomu, co ve vztahu s Alphou prožívá a bere v potaz i to, co si představuje, že ve vztahu zakouší Alpha. Tereza potlačuje pochybnost, zdali unese to, že by jí příchozí Alpha oslovoval „maminko“, zodpovědnost, kterou s tím má spojenou, jak říká. A jakoby dávala sebe samu k dosycení, k dosycení potřeby blízkosti, jak jí u Alphy rozeznává. Zároveň si hostitelka klade otázku, zda je takto blízký vztah skutečně něčím, co příchozí Alpha potřebuje či chce. Zda by ho blízký vztah (mající svůj výraz v oslovení „mami“) příliš nepoutal a tak ho nezbavil svobody.

Příchozí Alpha se k ní nakonec neobrací slovem matka, maminka. Jak k tomu v rozhovoru Tereza říká: „(Alpha; doplněno autorkou) říká: ty jsi moje maminka, to říká, ale neřekne nikdy mami. Ale já myslím, že to je i z toho důvodu, že on to takhle prostě má položené (...) on je v těch vztazích lehce (...) víc tam jako poletuje, tak... Takže si myslím, že on je v tom takhle teď spokojený (...)“ (Tereza). Domnívám se, že slovní obrat „ty jsi moje maminka“, tedy nikoli přímé oslovení „mami“, poukazuje na určitý odstup ve vztahu, který si Tereza vysvětluje větší volností Alphy ve vztazích obecně.

V obecné rovině vycházejí představy hostitelek o „příchozích“, jejich potřebách, ze znalosti jejich životního příběhu, který se hostitelkám poodhaluje – ve vyprávěních „příchozích“, explicitně řečených či zmíněných spíše v náznacích. A také z toho, co se o příchozích dozví od koordinátora hostitelské péče a vychovatelů ze zařízení.

To, jakou má vztah v posledku podobu, je vyjednáváno v konkrétním vztahu. Kromě osobnosti příchozího, vstupuje do „práce s emocemi“ jako výrazný aspekt také 1. to, zda má příchozí rodinu, potažmo rodiče či nikoli a jakým způsobem rodina vstupuje do vztahu hostitelů a příchozího 2. věk příchozího – chronologický a (psycho)sociální. Jednotlivé aspekty, které do „práce s emocemi“ vstupují, rozvedu v následujících podkapitolách.

9.3 Rodina příchozího ve vztahu s hostiteli

Příchozí přicházejí bez doprovodu svých blízkých, kteří buďto zůstávají v zemi původu či žijí v nějaké jiné zemi. Mezi nezletilými je také určité procento těch, kteří přišli o jednoho či oba rodiče. Rodinná situace příchozího je tím, co výrazně určuje podobu vztahu. Vědomí, že má příchozí rodiče i když jsou daleko, má vliv na to, jak hostitelé pracují s emocemi.

Jak v rozhovoru zmiňuje hostitelka Anna, vzhledem k tomu, že příchozí Hanif rodinu má a je s ní v pravidelném kontaktu (skrže telefon), nemá potřebu mu být ve vztahu „matkou“, jak říká Anna: *„něco jiného by bylo, kdyby rodinu neměl, tak asi bude mít i jiná očekávání třeba vztahová. Ale tohle bylo jasné, že to nemá být vůbec tak, že bych mu měla nahrazovat matku“* (Anna). V době, kdy příchozí Hanif pobývá u hostitelky Anny, má pro sebe vlastní pokoj. Anna se tak ocitá v situaci, kdy je Hanif u nich, tráví s nimi čas a zároveň telefonuje s příbuznými. Přítomnost rodiny byť virtuální ve vztahu s Hanifem je o to patrnější a jak se domnívám, má vliv na proces utváření vztahu.

V tomto smyslu se vyjadřuje sociální pracovník Matěj, když v rozhovoru říká, že specifikem nezletilých bez doprovodu je to, že většina z nich má fungující rodinu, přestože je daleko a účelem hostitelské péče by tedy nemělo být rodinu nahradit. Skutečnost, že většina nezletilých bez doprovodu vyrůstala *„v širší rodině s uspokojivými vztahy a vazbami“* (Doporučené postupy, 2019), je zmíněna také v

příručce určené pro pracovníky, kteří pomáhají náhradním rodinám a dětem, které v náhradních rodinách žijí.

Finch (2007), který navazuje na Morganův koncept „family practice“ – „praktik utvářejících rodinu“ – poukazuje k proměňující se podobě rodiny (co je to rodina, kdo tvoří rodinu) a proměnlivosti (fluiditě) rodinných vztahů, které jsou výsledkem společenské změny. Rodina nerovná se domácnost, ale je spíše řetězením vztahů s různými jedinci, napříč domácnostmi (Morgan 1999, In Finch, s. 68) a hranicemi, v případě transnacionálních vztahů. Příchozí mají v zemích původu či v jiných zemích – pokud rodina či někteří její členové zemi původu opustili či byli nuceni ze země odejít – své rodiny, které jsou v důsledku migrace „*separate yet connected*“ (Morgan 1999, In Finch, s. 68), tedy „oddělené, přesto však v kontaktu“.

Sociální pracovník Matěj v rozhovoru hovoří o důležitosti vzájemného setkávání „biologické“ rodiny příchozího a hostitelské rodiny. Snaha kontakt mezi biologickou rodinou a hostitelskou rodinou zprostředkovat je přímo součástí koncepce hostitelské péče pro nezletilé bez doprovodu. Jak se uvádí v *Příručce pro pomáhající*, pocházejí nezletilí bez doprovodu často z „*kultur založených na širší rodině*“ (Příručka pro pomáhající, 2016, s. 37) a zdá se proto přirozené zapojit příbuzné do pomoci dítěti (Příručka pro pomáhající, 2016). Setkání či setkávání by probíhala prostřednictvím videohovorů, u kterých by byl kromě příchozího, biologické rodiny a hostitelské rodiny, také tlumočník (Matěj).

Matěj, jak v rozhovoru zmiňuje, považuje za důležité snažit se propojovat lidi, kteří jsou pro příchozího nějakým způsobem významní, jak říká: „*Já bych taky chtěl, aby se mojí blízký poznávali. Rodiče, ti jsou jeho jasně blízcí a když si tady (míněno příchozí; doplněno autorkou) vybuduje vztah... – tak aby měli tu možnost si povídat*“ (Matěj).

V *Metodice* (2011), která vymezuje hostitelskou péči pro děti bez migrační zkušenosti, ze které sociální pracovník Matěj vycházel při tvorbě koncepce hostitelské péče pro nezletilé bez doprovodu, se pak uvádí, že: „*(p)ro hostitele by vždy mělo být prioritní respektování původní rodiny dítěte, hostitel není ve výchovné roli a nemá suplovat rodiče.*“ Rodiče by tak měli být vždy součástí imaginace vztahu s příchozím ze strany hostitelů/lek o tom více, neboť jak se uvádí v *Metodice*, rodiče se „*(...) mohou*

cítit ohrožení existencí hostitelského vztahu, zvláště pokud nebyli poučeni o jeho formě a významu pro dítě nebo jsou-li negativisticky založeni“ (Metodika: 70). Sociální pracovník Matěj v rozhovoru poukazuje na možnou nedůvěru ze strany biologické rodiny, když říká, že účelem setkání biologické a hostitelské rodiny by mělo být (také) to, „aby si všichni tak nějak popovídali, aby se poznali, aby si nemysleli (míněno rodiče příchozího), že jim tady chceme počestit to jejich dítě“ (Matěj).

9.4 (Ne)zletilost příchozího

V *Příručce pro pomáhající* se uvádí, že „*okamžikem odchodu (míněno ze země původu) se dítě stává dospělým, nehledě na jeho skutečný věk“ (Příručka pro pomáhající, 2016, s. 37). Sinatti (2014) poukazuje na možnost nahlížet na „odchod do Evropy“ jako na formu přechodového rituálu. Nezletilý se odchodem z domova odlučuje od dětství, cesta do Evropy je pak jakousi liminalitou. K břehům či hranicím nové země nezletilý dosáhne již jako dospělí.*

Dospělost je v tomto případě nikoli kategorií času (která je v západní kultuře spojená s dosažením osmnácti let), ale spíše sociální kategorií, která se pojí s určitými zkušenostmi. Jak se uvádí v *Metodické příručce MV*, to, co nezletilí během cesty do Evropy prožili, se mohlo vepsat do jejich fyzického vzhledu (mohou mít např. „*předčasně šedivějící vlasy“*) a mohlo je „*změnit a učinit (ho) dospělejším“ (Metodická příručka MV). Nezletilí tak mohou působit starší, než ve skutečnosti jsou. Cesta, jako určitá forma přechodu, tak mohla pozměnit kromě prožívání a chování, také fyzický vzhled nezletilého.*

Metodické příručce MV se uvádí, že věk, který by se dal označit za (psycho)sociálním věk, je v některých (v textu blíže nespecifikovaných) kulturách považován za mnohem významnější. Zletilost je v těchto případech vázána na fyziologické změny těla, které jsou z podstaty věci individuální. Případně je zletilosti dosahováno v souvislosti s významnými momenty v životě jednotlivce, jakými je například sňatek (Metodická příručka MV).

At' už je mladý člověk považován za dospělého v okamžiku odchodu ze země nebo se jím stává „na cestě“, po příchodu do nové země je „*kvalifikován jako dítě“*

(Metodická příručka MV), k čemuž dochází na základě chronologického věku. Podle *Úmluvy o právech dítěte* je dítětem „každá lidská bytost mladší osmnácti let“ (ÚPD).

Osmnáctý rok je tak pro příchozí jakousi křižovatkou, na které se rozhodují pro další cestu. Stojí před rozhodnutím, zdali budou pokračovat ve studium nebo zda ze školy odejdou a najdou si práci. Musí si najít bydlení, což pro některé znamená odchod mimo Prahu. Tím se vzdalují i svým hostitelům, alespoň fyzicky. A právě v souvislosti s těmito výraznými změnami v životě příchozích je hostitelkami zvýrazňován jejich věk. Hostitelka Kateřina v rozhovoru říká: „*(Said) bude pořád mojí součástí, ale očekávám, že miň a bylo by to tak zdravé, i když on to tak nevidí... Ted' skončí školu a bude muset začít pracovat na plný úvazek a nepředpokládám, že by zůstal v Praze (...)*“.

Příchozí Said v době, kdy jsme spolu vedly rozhovor, již zletilý. V zařízení může zůstat bydlet proto, že ještě studuje. Spíše nežli chronologický věk je, jak se domnívám, hostitelkou Kateřinou zvýznamňován věk sociální, který se váže na důležité momenty v životě člověka, kterými jsou v případě příchozího Saida dokončení studia a jak Kateřina v rozhovoru usuzuje, pravděpodobný odchod do jiného města. Hostitelky Kateřina a Tereza se s příchozími setkávají i poté, co Said a Alpha dosáhli zletilosti (příchozí Hanif, jemuž je hostitelkou Tereza, byl v době rozhovoru ještě nezletilým). Hostitelka Tereza mi vyprávěla, že příchozí Alpha, bydlel několik dní u ní doma. Když si pak sám bez její pomoci sehnal bydlení, hostitelce Tereze zavolaal, aby jí to oznámil. Tereza k tomu v rozhovoru říká: „*minule mi volal... to bylo moc hezké, zavolaal mi a říká: 'všechno jsem si sehnal sám!' Tak já mu píšu: 'mám z tebe takovou radost'* (Tereza). Na základě toho, co v rozhovoru říká hostitelka Tereza, usuzuji na určitou blízkost, která je ve vztahu mezi ní a Alphou přítomna, a která se manifestuje radostí na straně Terezy a pocitem hrdosti (jak na něho usuzuji) na straně Alphy. To, že si příchozí Alpha sám, bez pomoci druhého, dokázal sehnat bydlení, mu, jak se domnívám, dalo zakusit sebe sama jako nezávislého, což ve svém důsledku (jak spíše spekuluji) může vést k proměně toho, jak Alpha vnímá sám sebe. Ona proměna sebepojetí pak může zpětně působit na podobu vztahu s hostitelkou Terezou, posunout ho někam dál a může mít vliv i na vztahy s jinými lidmi. Jak v rozhovoru Alpha říká (ústý Terezy): „*já přijdu, až když bude nejhůř*“ (Tereza).

10 Emoční práce v čase a prostoru domácnosti

Hochschild (2003) rozumí emoční práci skutečnost, že své emoce vůči druhému utváříme s ohledem na emoční pravidla – rozlišuje tak mezi niternými pocity, jež jsou vlastní self (bytostnému já) a pocity, které v sobě vyvoláme, utvoříme, abychom dostáli představě toho, co bychom v dané situaci s daným člověkem měli pociťovat. Emoční práci je pak také to, že své emoce vůči druhému projevujeme způsobem, který v něm vyvolává určité pocity. Emoční práce je tak kontrolou vlastních emocí, jakož i snahou o kontrolu emocí druhého. Jedinec se řídí emočními pravidly, která jsou kulturně podmíněná a „určují“, jaké pocity by lidé měli v dané situaci cítit, v jaké intenzitě, jak dlouho, jak by měli emoce projevovat (jakým způsobem) a to s ohledem na sociální role aktérů.

Hochschild (2003) v této souvislosti poznamenává, že emoce jsou jakousi referencí, smyslem, podle kterého se orientujeme ve vztazích s druhými lidmi. Hostitelé ani nezletilí nemají, jak se domnívám na základě rozhovorů s hostitelkami a koordinátorem hostitelské péče, v rámci hostitelské péče jasně definované sociální role. Hostitelé proto nedisponují emoční pravidly, respektive by se dalo hovořit o situačních emočních pravidlech.

Domnívám se, že skutečnost, že jí dcera o svých pocitech neřekla, ukazuje na zakoušení pocitu viny. Nepřála si, aby s nimi byl Said na Vánoce (možná by jí to ani nevadilo, ale to, že o tom matka takto přemýšlela a své pocity dcera sdělila, což chápu jako „manifestaci rodiny“, byly důkaz toho, že matce na Saidovi záleží a bude napříště vpuštěn i do prostoru a času rodiny, který je spojený s intimitou), zároveň ale vnímala emoce matky, jejich projev v tom, že byl Said přizván do „praktik ustavujících rodinu“, že byl s nimi. Domnívám se, že dcera mohla pociťovat vinu, za to, že takovéto pocity k němu cítí a pocity potlačit, respektive je projevit jinak.

Pocit viny poukazuje na nesoulad mezi situačními emočními pravidly a skutečnými pocity (pocity, které zakouší self, tedy bytostné já), tedy mezi tím „co by člověk měl cítit“ a tím, „co cítí“. Přičemž ono „co by člověk měl cítit“, může být do velké míry ovlivněno tím, „co cítí“ a jaké emoce vyjadřují ostatní. V tomto případě Kateřina (matka), jejíž jednání, rychlost s jakou Saida začala brát domů, mělo, jak v rozhovoru říká původ v tom, jak moc si přála, aby se Said cítil, „že *ho m(ají) rádi*“ (Kateřina). I

přesto, že děti hostitelky měly příchozího od začátku rády, jak se o tom v souvislosti se svými dětmi zmínila Kateřina, mohou v/z jeho přítomnosti – ať už se jedná o jeho fyzickou přítomnost v rodině nebo v představách či rozhovorech – zažívat, jak se domnívám, ambivalentní pocity. Tyto pocity, jak usuzuji na základě rozhovorů, mohou pramenit z toho, že: 1.) Přítomnost „příchozího“ může pozměňovat ustálené návyky, jako tomu bylo v případě starší dcery od Kateřiny (jak se o tom zmiňují výše); 2.) Může být znejistěna vlastní pozice v rodině. Kateřina hovoří o tom, že její mladší dcera v některých situacích na Saida žárlila a potřebovala od ní znovu potvrzení toho, že ona je tou, na které matce více záleží; 3.) Může dojít ke zmatení ohledně vlastních pocitů, které mohou být v kontrastu k emocím, které projevují druzí. Dítě může v určité situaci zakoušet negativní emoce, zároveň vnímá, jak se ostatní členové rodiny k „příchozímu“ chovají hezky. Tento nesoulad může vyvolávat pocity viny; 4.) Dětem není zcela jasná sociální role příchozího v rodině hostitelů, a tedy jaká je moje role ve vztahu k němu. Jak se k němu mám chovat? Co bych k němu měl pociťovat? Tak také mladší dcera hostitelky Terezy, které v době, kdy Tereza s hostitelskou péčí začínala, bylo šest let, zprvu nevěděla, jak o tom v rozhovoru Tereza vyprávěla, jak se k příchozímu Alphovi vztáhnout. To se postupem času změnilo, jak Tereza říká: *„Ale až teď, když je jí vlastně 12... tak mi vždycky řekne: tak to je fajn, tak kdy přijde nebo bude tady. Ale myslím si, že ještě tak před rokem to bylo takový jako... no úplně se jí to nelíbilo nebo ne (...) prostě nevěděla úplně jako co s tím... ale teď jsem viděla, že opravdu jako z toho má radost, že ho vidí“* (Tereza).

Kateřina v rozhovoru vyprávěla, že se postupně podařilo vztahy v rámci rodiny zpřehlednit, jak říká: *„ale pak postupně prostě jsem začala vymezovat chvíle, kdy mám jenom pro moje děti, chvíle, kdy mám pro ně pro všechny a chvíle, kdy mám jenom pro něj. Postupně se to vybalancovalo, ale úplně ze začátku jsem ho, jak jsem strašně nechtěla, aby byl odstrčený, chtěla jsem, aby toho byl součástí (...) pár měsíců mi trvalo než jsem zjistila, že to není jenom moje věc“* (Kateřina).

Příchozí vstupuje do rodiny, která má určitou strukturu a určitou dynamiku. Hostitel/ka/é mohou být manželé nebo rozvedení (i v tomto případě vstupuje do hostitelské péče druhý partner, teď již bývalý, a to pokud vzešly ze vztahu děti, zejména jsou-li tyto ještě malé), single. Jsou bezdětní nebo rodiči různě starých dětí. Do

hostitelské péče vstupují přímo či nepřímo i další vztahy, s širší rodinou (rodiči, sourozenci atd.), přáteli, známými.

Na tomto místě se vrátím zpět k oné imaginaci (citované v úvodu této kapitoly), ke které jsou hostitelé vyzváni během tzv. konkrétní přípravy k hostitelské péči. Příchozí vstupuje do rodiny a je přítomen nebo se sám podílí na „praktikách ustavujících rodinu“. Jeho přítomnost může narážet na odlišné představy jednotlivých členů. Významnou se mi proto jeví role reflexivity, jak na ní usuzuji z rozhovoru s Kateřinou, kdy je vztah k příchozímu – blízkost a vzdálenost – vyjednáván s ohledem na potřeby jednotlivých členů rodiny.

10.1 Prolnutí emocí, času a prostoru

Když se hostitelka Kateřina začala s příchozím Saidem setkávat, byla oficiálně dobrovolnicí neziskové organizace, jak ale říká, způsob, jak k tomu přistoupila, byl od samého začátku hostitelskou péčí, jen to tak neuměla pojmenovat. Domnívala se však, že *„nejlíp se ty lidi něco naučí nebo nejlíp jim bude pomozeno, když uvidí českou rodinu, jak funguje, než to, že je bud(e) jednou za dva týdny někde potkávat a doučovat je“* (Kateřina).

Kateřina mi vyprávěla, že již velmi brzy poté, co se seznámili, začal chodit Said k nim domů a někdy zůstával i přes noc. Vidali se někdy dvakrát, někdy třikrát týdně, postupem času trávil Said u Kateřiny každou volnou chvíli (Kateřina). Rychlost, s jakou Kateřina Saida v rodině přijala, má v sobě určitou naléhavost. Skrze čas se tak vyjevuje imaginativní prostor domova, jako místa, kde bude příchozí zažívat pocit přijetí, to, že na něm někomu záleží. Jak Kateřina říká: *„hrozně jsem ho chtěla vzít k nám, aby prostě cítil, že ho máme rádi“* (Kateřina). Domnívám se, že důvodem, proč Kateřině záleží na tom, aby Said zažíval pocit přijetí je to, že velmi silně vnímá jeho osamělost. Říká, že jí začal velmi rychle říkat maminko, že mu *„vyloženě chyběla ta máma“* (Kateřina) To si Kateřina vysvětluje 1.) tím, že Said potřeboval blízký vztah, respektive rodinu a péči a 2.) Kateřina se domnívá, se Said zprvu velmi bál, že o vztah s ní přijde. Proto dával najevo tolik citu a až později, kdy nabyl určité vztahové jistoty, se to „srovnalo“. Jak Kateřina v rozhovoru říká: *„(...) přijde mi, že se ze začátku hrozně bál, že mě ztratí, že mě rychle našel a bál se, že mě ztratí, takže do toho dával hodně citu a potom, když*

získal nějakou sebedůvěru, že mu nikam neuteče, tak se to tak jako srovnalo“ (Kateřina).

Jak se uvádí v *Metodice*, dítě během hostitelské péče „*vystupuje stále pod určitou maskou, kterou si vytvořilo a která v rámci víkendů a prázdnin funguje*“ (Metodika, 2011, S. 32) (tedy časových výseků, kdy je dítě/mladý člověk s hostiteli). Různé situace, kterým je dítě účastno ve škole, v zařízení atd. může dítě/mladý člověk interpretovat ze své perspektivy a hostitelé si vždy nemohou situaci ověřit. Hostitelé se pak mohou přiklánět na stranu dítěte/mladého člověka a to mimo jiné proto, že jsou s dítětem/mladým člověkem (pouze) v oněch časových výsecích, kdy se dítě/mladý člověk velmi kontroluje v projevech (Metodika, 2011, s. 32). To je potřeba chápat s ohledem na (potenciální) dočasnost hostitelské péče. Dítě/mladý člověk si není vztahem s hostiteli jisté, má strach, aby o ně nepřišlo a velmi se proto ve vztahu s nimi kontroluje (sociální pracovník Matěj).

Hochschild (2003) hovoří o tom, že emoce jsou ve vztazích předmětem směny. Emoce, které přichází Said ve vztahu s hostitelkou Kateřinou projevoval (jejich intenzita) tak, jak se domnívám, mohly být „platbou“ za to, že ho Kateřina přijala a zároveň jistou formou „platby předem“, aby ho neopustila. Jedná se tedy, dle mého chápání, o formu emoční práce.

Předpokládala jsem, že věk příchozích – jejich nezletilost – bude mít v utváření vztahu velkou roli. Skutečnost, že se jedná o děti, tedy osoby mladší osmnácti let (ÚPD), které do České republiky přicházejí bez doprovodu, zakládá „*nárok na zvláštní ochranu a pomoc*“ (ÚPD, In Bezpečně a ve zdraví, 2014, s. 53).

Na základě rozhovorů s hostitelkami se domnívám, že spíše než-li věk příchozích je v rozhovorech s hostitelkami zvýznamňována skutečnost, že:

1. jsou „příchozí“ v nové zemi sami, bez doprovodu rodiny.
2. skutečnost, že neznají „kulturu“ země a jak říká Tereza, musí „(se) naučit číst tu kulturu“. „Kulturou“ je myšlen, jak usuzuji na základě rozhovoru s hostitelkami specifický způsob života, který se v mnohém liší od toho, jakým způsobem žili příchozí v zemi původu.

Hostitelka Kateřina mi v rozhovoru vyprávěla o tom, jak spolu se skupinkou příchozích (mezi nimi byl i příchozí Said), podnikli výlet do Berlína. Vzhledem k tomu, že v Berlíně žije relativně velký počet lidí, kteří pocházejí z muslimských zemí, ať již nově příchozích nebo těch, kteří jsou již druhou či třetí generací v Německu usazenou, obávala se Kateřina toho, že se příchozím bude v Berlíně líbit natolik, že by tam případně mohli chtít zůstat. Kateřina v rozhovoru vypráví: *„z něho se stal český vlastenec, ze všech z nich(...) Když jsme jeli do Berlína, tak jsem si říkala, že se jim tam bude strašně líbit a aby mi tam nezůstali. Je tam hodně muslimů. (...) A přijeli jsme do Berlína a oni byli pořád nespokojeni: 'ošklivý tramvaje, ošklivý holky, Praha je lepší, Česko je lepší, já chci domů'. Takže se z nich stali čeští vlastenci, ale je to asi tím, že se naučili ten jazyk a že už se tady naučili žít, že se tady necítí tolik jako cizinci jako v tom Berlíně, třeba“* (Kateřina). Kateřina, jak se domnívám, zdůrazňuje skutečnost, že to, že se příchozí naučili česky a dokázali se v zemi zorientovat, výraznějším vliv na pocit přijetí, nežli kulturní blízkost potenciálních spoluobčanů v německém hlavním městě.

3. minulost příchozího

Hostitelka Tereza hovoří o tom, že je pro ní vztah s příchozím Alphou mimo jiné způsobem, jak dosytit, či jak se pokusit dosytit, vztahovou blízkost (Alpha přišel o rodiče v raném věku), která prochází jeho celým životem a zrcadlí se v přítomných vztazích. Role věku je v tomto případě v tom, že existuje určitá obecná představa o tom, že v adolescentním věku je člověk tvárnější a je možné lépe kompenzovat vývojová traumata.

4. Jistou roli, jak se na základě rozhovorů s hostitelkami Terezou a Kateřinou domnívám, pak hraje také věkový rozdíl mezi nimi a „příchozími“ a to, že jsou matkami. Jejich zkušenost s mateřstvím se promítá do způsobů je základem jejich reflexivity ve vztahu k příchozím.

11 Aktivity a „činnosti utvářející rodinu“

Příchozí je přítomen každodennímu životu rodiny. Každodenními praktikami, na kterých se příchozí v rodinách podílí a které jsou v rozhovorech hostitelkami zvýznamňovány, jsou například uklízení, nakupování a vaření, tedy praktiky spojené s jídlem. Kromě toho se příchozí zapojuje do aktivity, které jsou pro danou rodinu charakteristické, například způsob, jakým rodina tráví volný čas. V této kapitole pojednávám jednak aktivity, které jsou určitým způsobem trávení volného času a jak se domnívám, jsou součástí životního stylu hostitelek (Kateřina) a dále činnosti, které souvisejí s každodenním vedením domácnosti. To mi pomůže nahlédnout, jaké představy si jednotlivý aktéři s příchozími pojí. V samostatných podkapitolách se pak věnují vzdělávání a jídlu (a praktikám s jídlem spojeným).

11.1 Činnosti

Hostitelka Kateřina mi vyprávěla, že začala příchozího Saida velmi rychle zapojovat do různých činností. Jak v rozhovoru říká: „já jsem ho nikdy nebrala jako návštěvu, možná první dvě návštěvy jsem ho tak brala jako návštěvu, pak už jsem ho zapojila do procesu (..) prostě (dcera; pozměněno autorkou) jde nakoupit, běž nakoupit s ní, tady máte seznam...je potřeba tohle uklidit, Saide běž tohle udělat, Saide pojd' nakrájet cibuli, prostě od začátku jsem ho zapojovala do procesu, aby právě se cítil jako že tam je doma, že tam není na návštěvě“ (Kateřina)

Kateřina hovoří o tom, že první dvě návštěvy brala Saida jako hosta. Již další „návštěvy“ ho zapojila „do procesu“, jak říká. Said tak napříště spolu s ostatními uklízí, nakupuje, vaří atd. Vzhledem k tomu, že je hostitelská péče „*dlouhodobými a opakujícími se kontakty*“ (Metodika, 2011, s. 11) a Said rodinu navštěvuje pravidelně, (spolu)podílí se na (znovu)ustavování vztahů, v rámci kterých jsou činnosti vykonávány (Morgan, 2011). Domnívám se, že tím, že Kateřina Saida zapojuje do „praktik, ustavujících rodinu“, pomáhá mu také vytvořit si onu kognitivní mapu času a prostoru (své domácnost), o které hovořím v jedné z předchozích kapitol. S pomocí kognitivní mapy se Said může v rodině pohybovat s větší jistotou a „*cítit, jako že tam je doma*“, jak zmiňuje Kateřina. Nabízí se, jak se domnívám, také interpretace, že v situaci, kdy

„nově příchozí“ ještě nemluví dobře česky, je jeho zapojení do každodenních aktivit způsobem, jak obejít obtíže s komunikací a vytvořit pocit společně tráveného času.

Činnosti, které Kateřina v rozhovoru zdůrazňuje (vaření, nakupování, uklízení), jsou spojeny s péčí o domácnost, která v české společnosti není definována jako práce výhradně ženská, či přesněji je toto dělení domácích prací mezi ženu a muže v rámci domácnosti často vyjednáváno. Kromě představ o genderových rolích, které si partneři nesou z původních rodin a ve svém životě je přejímají nebo se vůči nim vymezují, zde hraje roli také to, v jaké životní fázi se partneři nacházejí: určujícím je například to, kdo zůstává s malým dítětem na rodičovské dovolené, jaké je jejich zaměstnání či příjem. Naopak Said pochází, jak Kateřina poznamenává, ze země, kde „*vaří výhradně ženy*“ (hostitelka Kateřina). Zapojení příchozího do činností, které jsou spojeny s běžným chodem domácnosti, jako je například nakupování, uklízení, vaření, je tedy možné chápat rovněž jako jistý způsob akulturace příchozích do české společnosti v podobě, jakou o české společnosti (v tomto konkrétním případě o uspořádání domácnosti s ohledem na genderové role) mají samotné hostitelky.

Hostitelka Anna hovoří v rozhovoru o tom, že hostitelskou péčí nikdy nechápala tak, že by pro příchozího měli s rodinou organizovat pokaždé něco „jen pro něj“. Významné samo o sobě se jí jeví to, že se příchozí účastní (každodenního) běžného života rodiny, tedy včetně například vaření a uklízení. Na základě rozhovoru s hostitelkou Annou usuzuji, že zapojení příchozího do každodenních praktik má význam také v tom, že se učí, jak se o sebe postarat poté, co odejde z ústavního zařízení. Anna mi vyprávěla, že příchozí Hanif nyní v zařízení dostává na měsíc peníze, aby si mohl sám vařit a „*věděl, jaké je to hospodařit s penězi*“ (Anna). Během pobytů u nich pak Hanif vaří spolu s jejím mužem, aby se něco přiučil. Také hostitelka Kateřina hovořila o tom, že význam hostitelské péče spočívá také v tom, že příchozí si „*zkus(i) žít ten normální život, tak, jak ho žijeme my a ono se to všechno k tomu nabaluje (...) Když jsou toho součástí, tak se setkávají se vším. To je jedno jestli jde koupit vstupenky někde na prohlídku hradu nebo zjistí, jak se chováme v určitých situacích*“ (Kateřina). V tomto se Kateřině situace nezletilých bez doprovodu jeví velmi podobnou té, jakou zažívají děti vyrůstající v dětských domovech, odkud odcházejí nepřipraveni na život tam venku.

V dokumentu nevládní organizace, jehož cílem je představit jednotlivé typy náhradní rodinné péče (NRP) a hostitelskou péči a doporučit, jak v případě umístění příchozího do některého z typů péče postupovat (dále jen Doporučené postupy, 2019) se uvádí, že „(...) ve východních kulturách jsou chlapci starší 15 let často považováni za dospělé, chovají se tak, jsou na ně kladeny takové nároky a očekávají, že se k nim tak bude chovat i jejich okolí“ (Doporučené postupy, 2019). Jak se zmínil sociální pracovník Matěj, mnoho příchozích zprvu nerozumí tomu, proč byly do Zařízení pro děti – cizince umístěny, o čemž svědčí i zmínka v průvodci pro nezletilé bez doprovodu: *Můj život v ČR* (2016), který je psán formou pomyslného dialogu s příchozími, kteří kladou otázky a „průvodcem“, který na ně odpovídá, přičemž podoba otázek vychází ze zkušeností autorů s doprovázením nezletilých bez doprovodu a reflektují tedy reálné nejistoty a problémy příchozích. Otázka zní: „Proč jsem byl do tohoto zařízení umístěn?“ (*Můj život v ČR*, 2016). „Mnoho z nich prožilo to, co nikdo z nás“ (sociální pracovník Matěj). Pomineme-li (samotné) důvody odchodu ze země, mají za sebou cestu, při které se často museli spoléhat jen sami na sebe. Mnohdy čelili těžkostem a „vypadat starší“, „projevovat se tak“, bylo výhodnou strategií (Doporučené postupy, 2019).

Jak je dále uvedeno v *Doporučených postupech* (2019), je v zemích, odkud příchozí Said a Hanif pocházejí, za pomyslnou hranici dospělosti chlapce/muže považováno patnáct let. Potřeba připravit Saida a Hanifa na život, jak jí v rozhovorech z významnější hostitelky Kateřina a Anna se tak, jak se domnívám, může jevit v rozporu s dospělostí příchozího a jeho zkušenostmi, které získal během života v zemi původu (kdy k němu bylo jako k dospělému přistupováno) a následně během cesty do Evropy. Rozpor je, jak se domnívám, dán především snahou připravit příchozí na život poté, co opustí ústavní zařízení.

V *Metodice* (2011) upravující hostitelskou péči, která se však primárně zabývá hostitelskou péčí pro děti bez migrační zkušenosti se soudem nařízenou ústavní výchovou, se uvádí, že si děti žijící v dětských domovech zvykají na životní úroveň, kterou po odchodu ze zařízení po dosažení zletilosti často nedokážou naplnit. S tím pak souvisí možný pocit deziluze, což spolu s často nedostatečnou připraveností na život

mimo zařízení, vede k tomu, „že se mladí dospělí po odchodu z dětského domova velmi rychle ocitají na sociálním dně“ (Metodika, 2011, s. 45).

Hostitelky Anna, Kateřina i Tereza se shodují, že o příchozí je v České republice po stránce materiální postaráno. Do pomoci příchozím je zapojen jednak stát, výraznou měrou se na pomoci podílí nevládní organizace, mimo jiné právě realizací projektu hostitelské péče pro nezletilé bez doprovodu. Do pomoci příchozím jsou zapojeni také dobrovolníci neziskové organizace, mentoři a hostitelé, kteří s příchozími tráví společný čas. Hostitelka Anna v rozhovoru zmiňuje, že vzhledem k tomu, že je příchozích v České republice pouze několik desítek (v roce 2018 se jednalo o 37 nezletilých bez doprovodu²), dostává se příchozím péče, která je nesrovnatelná například s péčí o nezletilé bez doprovodu v Rakousku, což je dáno už jen tím, jaký je poměr počtu nezletilých příchozích a těch, kteří o ně pečují (Anna). Příchozí tak mohou nabýt pocit určité výlučnosti, která jejich situaci spíše komplikuje, jak se Anna domnívá, vezmeme-li v potaz, že jsou například poté, co se v osmnácti přestěhují mimo Prahu, odkázáni více sami na sebe. Anna poukazuje také na to, že většina nevládních organizací, které poskytují služby příchozím a jejichž pomoci by, bude-li to potřeba, mohli využít, působí ve velkých městech. Je tedy potřeba příchozí připravit na život mimo ústavní zařízení.

11.2 Volný čas

Hostitelka Anna a Kateřina se v rozhovorech, které jsem s nimi vedla, shodly na tom, že „kvůli němu (míněno příchozímu; pozměněno autorkou) tolik život neměnili“ (Kateřina). Hostitelka Kateřina na mou otázku, jak s příchozím Saidem trávili čas v rozhovoru vypráví: „pro (Saida) jsem nic speciálního nevymýšlela (...) já jsem se prostě chovala stejně jako jsem se chovala do té doby. Jsem trochu kavárenský povaleč, takže ze (Saida) se stal kavárenský povaleč, nuceně. Máme rádi výlety, rádi cestujeme (...) rádi chodíme do galerií, jezdíme na výlety. Prostě já jsem kvůli němu život moc neměnila. My jsme ho prostě přibrali do našeho života (...) Vždycky když bylo někde něco zajímavého, tak jsem si říkala: hele to by se mohl něco přiučit, jak tohle funguje. Někdy byly zase úplně líný dny, že se nedělalo vůbec nic. Prostě se stal součástí našeho života, tak jak mi fungujeme. My jsme se jim moc nepřizpůsobovali“ (Kateřina).

² statistický údaj jsem získala z prezentace nevládní organizace Pomoc příchozím

Příchozí je v hostitelské péči účasten života rodiny, s jeho každodenními činnostmi i nic neděláním, jak popisuje Kateřina.

Hostitelka Kateřina v rozhovoru uvádí množství aktivit, kterých je Said účasten. Jsou jimi například cestování, výlety, návštěvy galerií a účast na křtu knihy (Kateřina). Domnívám se, že je o těchto aktivitách možné hovořit jako o „aktivitách, které mají potenciál rozvíjet“ (v originále „*enrichment activities*“), jak o nich hovoří Vincent a Ball (2007) a které jsou výrazně přítomné ve výchově dětí rodičů, kteří jsou příslušníky střední třídy. Lareau (2002, In Vincent, Ball, 2007) hovoří o specifickém přístupu k výchově dětí u rodičů střední třídy, který se promítá do typu aktivit/„činností ustavujících rodinu“ (Morgan 2011). Podle Lareau pojmají rodiče výchovu jako rozvíjení potenciálu dítěte (v originále „*concerted cultivation*“), který je vytvářením citlivosti pro rozmanité aspekty života, které vymezují pozici jedince v sociálním poli. Pozice jedince v sociálním poli je podle Bourdieu (1986) určována typy kapitálu, které jedinec vlastní a jejich velikostí. „Aktivity, které rozvíjejí potenciál“, jak o nich hovoří Vincent a Ball (2007), jsou pak výrazem jak kulturního, tak i ekonomického kapitálu.

Příchozí Said tím, že se prostřednictvím hostitelky Kateřiny účastní širokého spektra aktivit, jak se o nich zmiňuji výše, participuje na životě, jehož inherentní součástí je představa, že je potřeba ho rozvinout a nejen žít, tedy životního stylu, který je charakteristický pro střední třídu. Především je takovýto styl života, představa, že život je kontinuálním rozvíjením potenciálu, součástí habitu střední třídy (respektive určité pozice v sociálním poli). Habitus tak, jak ho vymezuje Bourdieu (1979), je pak druhou přirozeností člověka, „*soubor (...) dispozic, tj. předpokladů k tomu vnímat, myslet a jednat ve světě určitým způsobem*“ (Růžička & Vašát, 2011, s. 131).

Said tak získává zkušenost se způsobem života, který by mu prozatím, jak se domnívám, nebyl přístupný.

Hostitelka Tereza typy aktivit, kterým se s příchozím Alphou věnovali, odvozuje, jak na základě rozhovoru (s ní) usuzují, z toho, co Alpu zajímá a čemu se věnuje ve svém volném čase. Chodí spolu na procházky a cvičit, nebo si jen tak povídají. V rozhovoru mi vyprávěla, že v době, kdy byl Alpha ještě nezletilý a pobýval v ústavním zařízení, byly pobyty u ní jediným momentem, kdy mohl jít večer do zábavního klubu a zůstat,

jak dlouho chtěl, což by v zařízení, kde je stanovená doba, dokdy musí být příchozí zpět, možné nebylo. S Alphou byli domluvení, že jí v určenou dobu zavolá, aby věděla, že je v pořádku. To pro Alphu tehdy hodně znamenalo, jak říká Tereza: „*pro něho bylo hrozně důležité, aby měl kontakt s kamarády a najednou mohl říct: já jdu domů, nemusím být v deset doma, ale mám volnost.*“ (Tereza) Tereza, jak v rozhovoru uvádí, umožnila Alphovi, aby mohl být „*pubertákem*“, kterým, jak říká, chtěl být. Zvýznamněna je tak jeho adolescence, to, že se příchozí může alespoň „*na chvíli*“ přiklonit k tomu, že je také „*dítětem*“, potažmo nezletilým, vezmeme-li v úvahu, co má Alpha za sebou. Mám zde na mysli konkrétně to, že po odchodu ze země původu, se Alpha v osmi letech dostal do Turecka, „*kde se potom živil různě*“ (Tereza) a přes Rumunsko se dostal do České republiky, kde ho zadržela policie (Tereza). Tereza hovoří o tom, že za důležité považuje také to, aby měl příchozí prostor se sám rozhodovat, přičemž to kolik prostoru k rozhodování příchozímu ponechá je něčím, co reflektuje.

11.3 Jídlo

Migrace je v jistém smyslu hraniční zkušeností, alespoň v podobě, jakou má u většiny nezletilých, kteří přijdou České republiky, jak usuzuji na základě kazuistik, které byly prezentovány během prvního setkání se zájemci o hostitelskou péči a které měly ilustrovat trajektorie nezletilých bez doprovodu, dále z dokumentů nevládní organizace a vyprávění hostitelek.

Příchozí byli „*na cestě*“ mnohdy několik měsíců či let. Mnoho z nich strávilo nějaký čas v zemích na trase ze země původu do České republiky. Obstarávání jídla bylo během cesty jednou z hlavních starostí, na kterou příchozí vynakládali nemálo úsilí. Některé dny neměli příchozí co jíst a do nové země přicházejí unavení a hladoví (Ayotte, 2000, In Kohli, Connolly & Warman, 2010).

Hostitelka Anna mi vyprávěla, jak společně s dalšími dobrovolníky uspořádali u nich doma setkání, na které přijeli příchozí, kteří v té době pobývali v ústavním zařízení. Setkání se uskutečnilo v zahradě. Na zem položili koberce a k jídlu byla tradiční asijská kuchyně. Podoba setkání byla taková, aby (jak se domnívám) příchozí zažili něco důvěrně známého. Znamé chutě, vůně, pohyby, když k jídlu usedali na zemi, tedy aby se cítili „*jako doma*“, přijímaní.

Jak ve svém textu podotýká Mintze (1997), „konzumace jídla není čistě biologickou záležitostí“ (Mintze, 1997, s.7) a Naguib (2015) hovoří o tom, že smyslové vjemy s jídlem spojené, jeho vůně a chutě a internalizované pohyby spojené s přípravou jídla a jeho konzumací mají schopnost na sebe vázat vzpomínky a také schopnost vzpomínky z paměti vyvolat. Hostitelka Anna se spolu s dalšími dobrovolníky snaží, jak se domnívám, skrze tradiční asijskou kuchyni a způsob, jakým jí na „zahradním setkání“ podávají, vytvořit kontinuitu s minulostí příchozích (tak, jak se jí jeví).

Svou roli na vytváření kontinuity s minulostí či spíše vyvolání vzpomínek na minulost hrálo i to, že se příchozí na vaření sami podíleli. Hostitelka Kateřina v rozhovoru hovořila o tom, že mnoho příchozích umí vařit, ačkoli v zemi původu vaří, jak říká, výhradně ženy. Příchozí Said Kateřině vyprávěl, že se vařit naučili jako děti, když mnoho času trávili se svými matkami v místě, kde připravovaly jídlo. V místnosti prosycené intenzivními pachy, kde bylo i v zimě teplo, pozorovali příchozí matky při práci. Vařením tradičního jídla na „zahradním setkání“ se příchozí propojuje s minulostí nikoli v roli muže, do níž byl socializován (neboť, jak říká Kateřina, muži v zemi původu příchozích nevaří), ale v roli dítěte, které tráví čas s matkou, napodobuje jí a pomáhá. Domnívám se proto, že vzpomínky, které v příchozích mohlo „zahradní setkání“ vyvolat, mohly být o to intimnější. A to i s ohledem na to, že příchozí na „zahradním setkání“ obklopovaly ženy.

„Zahradní setkání“, které uspořádala hostitelka Anna spolu s dalšími dobrovolníky, mělo, jak usuzuji z jejího vyprávění, podobu jakési „inscenace“ (pokud na tomto místě použiji divadelního slovníku), která byla výrazem přijetí ze strany dobrovolníků. Snahou vytvořit pro příchozí něco důvěrně známého.

Hostitelka Anna se na „zahradním setkání“ vůbec poprvé seznámila s příchozím Hanifem, kterému se pak s rodinou stali hostiteli. Od jedné z dobrovolnic se dozvěděla, že Hanif se již dříve postupně scházel s několika dobrovolníky, ale s žádným z nich se neuskutečnilo více než jen pár setkání. Jak mi v rozhovoru sdělila hostitelka Kateřina, která se s Hanifem znala již nějakou dobu, byl Hanif po předchozích zkušenostech k hostitelské péči (a dobrovolnictví obecně) poněkud nedůvěřivý. Zároveň by se rád s někým vídal. Když dobrovolnice Hanifovi nabídla, zda by neměl zájem o hostitelskou péči v rodině Anny, odpověděl jí (slovy Anny): „že by byl vlastně rád s námi

v kontaktu, že tady byl a tak“ (Anna). Na základě rozhovoru s hostitelkami Annou a Kateřinou usuzují, že jedním z důvodů toho, že Hanif nakonec prolomil nedůvěru a začal se v rámci hostitelské péče pravidelně potkávat s Annou a její rodinou, bylo to, že si Hanif během „zahradního setkání“ zažil pocit přijetí.

V *Příručce pro pomáhající přichozím a pěstounským rodinám* je uveden výzkum Ní Raghallaigh a Gilligan (2010), v němž jsou autory rozeznávány strategie zvládání, kterých nezletilí bez doprovodu užívají k tomu, aby se vyrovnali s tím, čemu byli nuceni čelit – v zemi, ze které odešli, během cesty nebo po příchodu do nové země. Autoři zdůrazňují odolnost přichozích, kterou vymezují jako „*vzorec pozitivní adaptace v kontextu významného rizika či protivenství*“ (Masten & Powell, 2003, In Ní Raghallaigh & Gilligan 2010). Nezletilí mají „*pozoruhodnou a flexibilní schopnost přežít a uspět i tváří v tvář těžkým ranám osudu*“ (Kohli, 2006, In Příručka pro pomáhající, s. 32) a spíše nežli „*pasivními oběťmi*“ jsou „*aktivními přeživšími*“ (Rousseau & Drapeau, 2003, In Ní Raghallaigh & Gilligan, 2010, s. 228).

Jednou ze strategií zvládání, kterou autoři zmiňují, je snaha uchovat si v odlišném kontextu pocit kontinuity mezi minulostí a přítomností, kterou Erikson rozeznává jako jeden z „*aspektů identity*“ (Erikson, 1968, In Ní Raghallaigh & Gilligan, 2010, s. 228). Z výzkumu, který Ní Raghallaigh a Gilligan (2010) v textu uvádějí, vyplývá, že se jako významné, pokud jde o zmírnění pocitu ztráty zakoušeného v důsledku migrace, jeví kontakt přichozích s lidmi z vlastní kultury a to pro možnost například mluvit rodným jazykem nebo jíst domácí jídlo.

S tím souvisí text autorek Tjin A Djie a Zwaan (2007, In Příručka pro pomáhající, 2016), který je uveden v *Příručce pro pomáhající* (2016). Autorky v něm hovoří o tzv. „ochranném obalu“. Tímto termínem jsou myšleny „všeobjímající aspekty minulosti“, které v člověku vyvolávají pocity důvěrně známého. Mohou jimi být například krajina, historie, rituály, tradice a kromě dalšího také jídlo. Mnohé z tohoto člověk v migraci nechává za sebou a ne vše člověk v nové zemi znovu najde. Některé aspekty života již obnovit nelze nebo od nich člověk postupně upouští. Jak autorky v textu konstatují, své místo v minulosti mají i události, které nakonec přichozího vedly k rozhodnutí odejít. I přesto, jak autorky v textu zmiňují, může pouhé vzpomínání na minulost, která se vrací prostřednictvím například důvěrně známých vůní a chutí, vyvolávat pocity, které

„evokují(cím) bezpečí a vřelost“ (Tjin A Djie & Zwaan 2007, In Příručka pro pomáhající, 2016). Podobně i hostitelka Tereza poukazuje na to, že jídlo a s ním spojené praktiky mohou v příchozích vyvolávat pocity, které jen prohlubují zakoušený stres (tedy pocity z opačného konce pomyslného spektra pocitů).

Po příchodu do Zařízení pro děti – cizince dostávají příchozí jídlo a mohou se tak dosyta najíst, často poprvé po dlouhé době. Autoři Kohli, Connolly a Warman (2010) hovoří o tom, že jídlo, jeho chuť a vůně, mají schopnost v příchozích vyvolat pocity, které evokují chuť a vůně normálního života. V tomto ohledu, jak autoři argumentují, spočívá mimo jiné schopnost jídla dopomoci příchozímu po dlouhé cestě, která je často spojena s nedostatkem, k „úzdavě“ (Kohli, Connolly & Warman 2010, s. 234).

Hostitelka Tereza v rozhovoru uvádí, že příchozí dostávají (respektive dostávali v době, kdy Tereza v zařízení působila jako dobrovolnice) v Zařízení pro děti – cizince české jídlo. „*Takže to dítě je vystresované, teď ještě dostane jídlo, které (...) vlastně vůbec neví, co to je, jak to chutná, takové chutě nezná*“ (Tereza). Tereza tak, jak se domnívám, zvyšnamňuje schopnost jídla ještě prohloubit stres, který příchozí v migraci zakouší. Autoři Kohli, Connolly a Warman (2010) hovoří o tom, že míra péče, s jakou je první jídlo příchozím nabídnuto, je, dalo by se říci, přímo úměrná pocitům „*pohostinnosti a bezpečí*“ (Kohli, Connolly & Warman, 2010, s. 238), které příchozí při prvním setkání zakouší.

Ve svém výzkumu, který je zmíněn v *Příručce pro pomáhající příchozím a pěstounským rodinám* a ve kterém zkoumá vztahy pěstounů a nezletilých v rámci pěstounské péče (jednoho z typů náhradní rodinné péče), Sirriyeh (2013) rozeznává, že v rodinách, ve kterých se příchozí cítili přijímaní, byla pěstouny zvyšnamňována důležitost flexibility ve způsobu, jakým rodina fungovala. Flexibilitou je zde myšlena snaha včlenit do života rodiny například některá specifika stravování příchozích (dietetické návyky, způsob stolování, tradiční jídlo). Pěstouni tak mluví o vzájemném přizpůsobování se příchozích pěstounům a naopak, namísto asimilace příchozího do rodiny. Určitý podíl na „*praktikách utvářejících rodinu*“ ze strany příchozího, má vliv na to, že se příchozí u pěstounů cítí dobře. Takovýto vztah mezi příchozím a pěstouny Sirriyeh (2013, s. 7) označuje za „*rodinný*“ (family-like).

Hostitelka Kateřina mi v rozhovoru vyprávěla, že u nich příchozí Said zpočátku odmítal nabízená jídla a ona nevěděla proč. Až po nějaké době se Kateřina dozvěděla, že má Said obavy z toho, že by v jídle mohlo být vepřové maso. Jako muslim dodržuje Said specifické stravovací návyky a nebyl si jistý tím, že je rodina bude respektovat. Kateřina dále popisuje, že i poté, co Said nabídnuté jídlo přestal odmítat, vždy se nejprve ujistil, že tam skutečně není ani trochu vepřového. Nyní se už ani neptá a Kateřina, jak v rozhovoru říká, už ani vepřové maso nekupuje.

Jídlo a návyky s ním spojené tak, jak se domnívám na základě vyprávění hostitelky Kateřiny a jak se ukazuje z výzkumu Sirriyeh (2013), má potenciál ustavit mezi hostiteli a příchozím vztah, ve kterém je přítomna vzájemná důvěra. Jídlo, jak usuzuji na základě rozhovoru s hostitelkou Kateřinou, se ve vztahu hostitelů a příchozích stává předmětem směny (reciprocity). Směna mezi hostiteli a příchozími může mít zpočátku spíše jednostrannou podobu s ohledem na omezené zdroje příchozího a to, že příchozí pomoc ze strany hostitelů zprvu spíše očekávají. S tím, jak příchozí získávají postupně přístup ke zdrojům, se směna stává více vzájemnou. To může mít, jak se domnívám, mimo jiné pozitivní vliv na pocit sebeúcty příchozích.

Hostitelka Kateřina mi vyprávěla, že se v jedné chvíli dostala do finančně náročné situace a dostalo se jí pomoci od příchozích, jak v rozhovoru říká: „*je prostě naprosto automatický, že kluci nakoupí jídlo, přinesou jídlo a tohle dřív bylo obráceně, dřív jsem (...) pořád jsme běhali venku, pořád jsem já platila nějaký fast foody (...)*“ (Kateřina). V situaci, kterou Kateřina popisuje, je jídlo předmětem reciprocity mezi hostitelkou a příchozími (Saidem a dalšími). Kateřina chodila spolu s další dobrovolnicí s příchozími do kaváren, čajoven a restaurací a byly to ony, kdo za ně platil útratu. Nyní jsou to naopak příchozí, kdo, když je potřeba, nakoupí a přinese jídlo.

Phillimore (2017) hovoří o významu reciprocity, respektive reciprocit, v integračním procesu příchozích. Skrze reciproční strategie si příchozí vytvářejí a udržují síť sociálních vztahů, které jim umožňují přístup k sociálnímu kapitálu, tedy ke zdrojům v sociální síti zakotvených. Považovala jsem za relevantní vztáhnout Phillimorovu typologii, kterou autor aplikuje na vztahy mezi jednotlivými příchozími, na vztah hostitel/ka – příchozí. Na základě rozhovoru pak usuzuji, že počáteční „investice“ Kateřiny, péče, kterou Saidovi věnovala, je příkladem tzv. under-reciprocity, kdy je

příchozí výhradně příjemcem recipročního vztahu. Postupně se vztah proměňuje a posouvá od under-reciprocity k typu reciprocity, který je vzájemností. V situaci, kterou popisují výše, se Said z pozice někoho, o koho je pečováno, „posouvá“ do pozice toho, kdo pečuje. Z pozice příjemce pomoci, se stává jejím dárce a proměňuje jí tak v moc, ve smyslu své větší autonomie.

Zvýznamňována je, jak dovozují na základě rozhovorů s hostitelkami a analýzy dokumentů, schopnost jídla (a s jídlem spojených praktik) uchovat kontinuitu s minulostí. Naguib (2015) popisuje, jak mohou doteky, vůně a chutě, internalizované pohyby spojené s přípravou jídla, jeho konzumací, vyvolat osobní vzpomínky – na dětství, rodinné zvyky atd. To podle autorky (2015) souvisí s tím, že smyslové vjemy na sebe vážou vzpomínky na minulé. Minulost příchozích (obecně) není nahlížena neproblematicky. Spíše se jedná o směs vzpomínek svázaných s pocity „*bezpečí a vřelosti*“ (Tjin A Djie & Zwaan, 2007, In *Příručka pro pomáhající*, 2016, s. 62) a po vzpomínky na prožité otřesy, které nakonec přiměly příchozí k tomu, aby ze země odešli. Přesto mohou známé chutě a vůně v příchozích evokovat pocity normálního života, který není životem „na cestě“.

Sirriyeh (2013), jejíž výzkum je v *Příručce pro pomáhající* uveden, hovoří o tom, že tím, co prolamuje vztah mezi příchozím a pečujícími k větší blízkosti, je časově omezená pohostinnost (v originále *hospitality*). Pohostinnost, která by byla časově neomezená, může být zdrojem napětí ve vztahu. Příchozí v takovém případě zůstává v pozici hosta. Vztah, který by postrádal vzájemnost a neumožňoval by příchozímu podílet se na „činnostech ustavujících rodinu“, by byl v posledku pouze vztahem hosta a hostitele (Sirriyeh, 2013). V této souvislosti Sirriyeh (2013) zmiňuje „*zapoj(ování) do strukturování činností a kultury domácnosti, například podílem na výběru jídla*“ (*Příručka pro pomáhající*, 2016, s. 18). Jídlo, jeho výběr a příprava, jsou tak jedním ze způsobů, jak se příchozí může podílet na utváření rodiny.

12 Vzdělání

Trajektorie příchozích je určována jejich postavením coby nezletilých bez doprovodu. Protože jsou příchozí mladší osmnácti let, jsou jejich práva ukotvena v *Úmluvě o právech dítěte*. Jsou tedy dětmi a „jako s dětmi především by s nimi mělo být zacházeno“, jak se píše ve společné publikaci UNHCR a UNICEF *Bezpečně a ve zdraví* (2014, s. 7). Skutečnost, že jsou příchozí v České republice sami, bez doprovodu rodičů nebo jiných zákonných zástupců, kteří by za ně odpovídali (web nevládní organizace), znamená, že „mají právo na zvláštní ochranu a pomoc“ (ÚPD) jak vyplývá z *Úmluvy o právech dítěte*, k jejímuž dodržování se Česká republika zavázala.

U příchozího, který je identifikován jakožto osoba nezletilá, podává orgán sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD) návrh k soudu na nařízení ústavní výchovy a příchozí je převezen do Zařízení pro děti – cizince. Podle *Studie EMN o nezletilých bez doprovodu v ČR* (2010), jejímž autorem je Ministerstvo vnitra, je v zařízení uskutečňována integrace nezletilých příchozích. Příchozí zde navštěvují základní školu, jsou-li mladší patnácti let. Ti starší chodí do tzv. diagnostické třídy. Vzhledem k tomu, že, jak je uvedeno na stránkách Zařízení pro děti – cizince, se jedná o děti, jejichž dosavadní vzdělávání „je často velmi nepravideln(é) nebo nebyli systematicky vzděláváni vůbec“ (zdcpraha.cz), jsou v rámci diagnostické třídy zjišťovány školní znalosti a vědomosti a jsou posouzeny jejich studijní předpoklady (Doporučené postupy, 2019). Zjištěné skutečnosti jsou pak zohledněny při výběru dalšího vzdělávání, jak se uvádí: „(V)šem studentům je vypracováno doporučení dalšího rozvoje studenta po opuštění diagnostického ústavu, ve kterém jsou podrobně rozebrány vzdělávací potřeby studenta a nároky na jeho další rozvoj“ (Doporučené postupy, 2019, s. 9).

Právo dítěte na vzdělání je ukotveno v *Úmluvě o právech dítěte*, kterou Česká republika ratifikovala v roce 1990. *Koncepce integrace cizinců* (2000), vládní dokument, který definuje integrační politiku České republiky a vymezuje principy integrace, považuje za prioritu integrace dětí „začlenění dětí do vzdělávacího systému a získání dobré znalosti češtiny jako jedné z podmínek jejich dalšího vzdělávání a osobnostního rozvoje“. (Koncept integrace cizinců, 2000, s. 16) Podle *Studie EMN o nezletilých bez doprovodu v ČR* (2010), jejímž autorem je Ministerstvo vnitra, je integrace nezletilých příchozích uskutečňována v Zařízení pro děti – cizince. Integrací, jak

ji ve studii vymezuje Ministerstvo vnitra, se rozumí proces, kdy se skrze osvojení si jazyka a vzdělání stávají příchozí součástí (integrují se) české společnosti. Zvýznamňováno je tedy vzdělávání příchozích, jako důležitá součást integračního procesu.

12.1 Pohled sociálního pracovníka a hostitelky

Sociální pracovník Matěj v rozhovoru uvedl, že představa, že příchozí budou „*co nejdéle studova(t), aby získal(i) co nejvyšší vzdělání a jeho uplatnění (bylo) pak lepší*“ (Matěj), naráží, jak o tom v rozhovoru Matěj hovoří, často na očekávání, které ve vztahu k příchozím mají jejich rodiny. Mnoho příchozích začíná záhy po příchodu pracovat a velkou část vydělaných peněz (remitence) posílá příbuzným zpět do země původu (Matěj, Kateřina). Poté, co dosáhnou zletilosti, stojí mnoho z nich před rozhodnutím, zda zanechají školy, aby mohli naplno pracovat nebo zda budou pokračovat ve studiu. Hostitelka Kateřina mi vyprávěla, že příchozí Said, jak se jí jednou zmínil, zůstal ve škole nakonec jen kvůli ní. Kateřině řekl, „*že: „(...) než (jí) poznal, tak chtěl být chvílku ve škole a pak chtěl jít do práce, protože ho to nebavilo, neměl pocit, že mu to něco přináší, na praxi více méně pracuje zadarmo, když by mohl někde být a vydělávat peníze*“ (Kateřina) Ve škole zůstal Said také z obavy, že by v případě ukončení studia přišel o hostitelku. Domníval se, že je hostitelská péče určena pouze pro ty, kdo studují (Kateřina).

Kateřina a Matěj hovoří o situaci příchozích s pochopením. Mají porozumění pro důvody, které příchozí vedou k tomu, že předčasně odcházejí ze vzdělávacího systému. Matěj v rozhovoru zmiňuje, že aby mohl příchozí odejít do Evropy, musela se jeho rodina často zadlužit, pokud je pak navíc příchozí nejstarším synem, předpokládá se, že bude rodinu finančně podporovat a bude domů posílat peníze. Rozumí tomu, že rodiny peníze, které příchozí posílá, potřebují, že jsou na nich mnohdy existenčně závislí. Představa, že příchozí bude „*co nejdéle studova(t), (aby) získal co nejvyšší vzdělání*“ (Matěj) tak, naráží na pocit, že za své příbuzné nese příchozí odpovědnost. V příručce Náhradní rodinná péče se uvádí, že příchozím může „*důraz na individuální naplnění a osobní rozvoj*“ (Příručka pro pomáhající, 2016, s. 38), který je, jak se píše, charakteristický pro západní kulturu („kulturu já“), vnímat jako „*poněkud zvláštní*“ (Příručka pro pomáhající, 2016, s. 38). Kultura nezletilých bez doprovodu je založena

na širší rodině („kultura my“), kdy je za nejvyšší cíl považována (rodinná) čest (Příručka pro pomáhající, 2016, s. 37). Příchozí, jak se dále uvádí, jednají způsobem, aby „splni(li) očekávání a pokyny své rodiny“ (Příručka pro pomáhající, 2016, s. 38), což se odráží jednak v tom, že příchozí posílají většinu vydělaných peněz své rodině a sami si nechávají jen malou částku a také v tom, že „při výběru školy jsou očekávání rodiny často důležitější než příležitost k individuálnímu naplnění“ (Příručka pro pomáhající, 2016, s. 38). Úspěch (případně neúspěch) příchozího v nové zemi, jak se uvádí v *Příručce pro pomáhající* (2016), je nadto předmětem srovnání s úspěchem ostatních, kteří také odešli a žijí mimo zemi původu.

Akcentována je (v *Příručce pro pomáhající* a ze strany hostitelky Kateřiny a sociálního pracovníka Matěje) tedy skutečnost, že jsou příchozí socializováni k tomu, aby se postarali o své rodiny. Jak v rozhovoru zmiňuje Matěj, i v případě, kdy důvody k odchodu do Evropy nejsou (primárně) ekonomické, hraje možnost v Evropě pracovat a finančně podporovat své rodiny roli téměř u všech příchozích (taková je alespoň jeho zkušenost). Nutnost dostat „očekáváním a pokynům své rodiny“ (Příručka pro pomáhající, 2016, s. 38) tak, jak usuzují, může jít proti individuálnímu zaměření příchozího (jeho zájmům a touhám) a velkou měrou může limitovat jeho možnosti v nové zemi.

Pochopení pro příchozího a jeho příbuzné se pak v rozhovoru, které jsem vedla s hostitelkou Kateřinou, prolínají (naopak) s představou o důležitosti formálního vzdělání. Jak v rozhovoru Kateřina uvádí: „(...) jsem ráda, protože za měsíc udělá (Said; doplněno autorkou) zkoušky a bude mít nějaký papír s evropským razítkem a je to super, i když bude dělat potom v kebabu, ale bude mít ten papír“ (Kateřina). Formální vzdělání, jak se domnívám, je tak vnímáno jako hodnota sama o sobě, tedy nikoli jako pouhý prostředek k dosažení sociální mobility a/nebo ekonomického kapitálu pokud uvážíme, že příchozí Said bude tak, jak na to usuzuje hostitelka Kateřina, nakonec vykonávat zaměstnání, ke kterému žádné formální vzdělání nepotřebuje a kde pracoval již po příchodu do České republiky.

Nutnost začít co nejdříve vydělávat peníze nemusí být jediným důvodem toho, proč mnoho příchozích v České republice nedosáhne na vyšší vzdělání. Matěj rozeznává tři důvody, které znemožňují příchozímu, aby dosáhl na vyšší vzdělání, a které mohou

působit samostatně nebo ve vzájemné kombinaci. Jsou jimi znalost českého jazyka, která je mnohdy pro teoretickou výuku například na střední škole nedostatečná, dále pak úroveň a stupeň dosaženého vzdělání v zemi původu, které je mnohdy neslučitelné s úrovní vzdělání v ČR, případně nemožnost doložit předchozí vzdělání, které je podmínkou dalšího studia.

Hostitelka Anna mi vyprávěla, že příchozí Hanif zprvu navštěvoval školu určenou pro žáky se speciálními potřebami, což vnímal s určitou nelibostí. Následně proto začal docházet do jiné školy, pro obtížnost učiva (a) s ohledem na nedostatečnou znalost češtiny, se však bude vracet zpět do původní školy. Na základě rozhovoru s Annou usuzuji, že vzdělávání může být pro příchozího zdrojem ambivalentních pocitů. Obzvláště vezmu-li v potaz to, že má Hanif, jak Anna říká (takovou): „*představu, že to vzdělání moc nepotřebuje, vždycky se nějak uživí, že nějaký ten kebab vždycky bude.*“ Anna zmiňuje také to, že Hanif může počítat s určitou (mírou/formou) podpory ze strany komunity.

Hostitelka Kateřina pak do tématu vzdělávání vnáší ještě trochu jinou perspektivu. Na základě rozhovoru s Kateřinou usuzuji, že se jí jako problematické jeví to, v jaké skupině lidí se příchozí ve škole pohybuje. Mnoho příchozích studuje tzv. E obory v rámci nižšího středního odborného vzdělání, které je určené „*především pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami (...) a žáky, kteří ukončili povinnou školní docházku v nižším než 9. ročníku základní školy*“ (nuv.cz³). Hostitelka Kateřina poukazuje na to, že je toto prostředí často spojeno s výskytem psychopatologických jevů. Někteří z mladých lidí, kteří do školy docházejí, to hned ze startu nemělo v životě lehké, což se může vpisovat/vepsat do jejich života. Kateřina hovoří o tom, že příchozí pak na základě zkušeností se spolužáky, usuzují na celou společnost, jak zjistila během rozhovorů s nimi.

Uvádí-li se v *Koncepci integrace cizinců* (2000), že se skrze vzdělání příchozí stávají součástí české společnosti, z významňuje hostitelka Kateřina v rozhovoru to, že skrze vzdělání se příchozí včleňují pouze určité sociální skupiny (ve které, jak Kateřina uvádí) se mohou vyskytovat určité psychopatologické jevy). Význam hostitelské péče pak Kateřina vidí v tom, že příchozí poznává lidi rozmanitý profesí a zájmů, jak Kateřina

³ <http://www.nuv.cz/t/stredni-vzdelavani>

v rozhovoru říká: „*takže oni získali povědomí o Čechách, že jsou taková trochu zkažení. Já to trochu napravuji tím, že je beru mezi vzdělané lidi, mezi umělce (...). Myslím si, že je důležité, aby poznali všechny skupiny. Když člověk žije jenom v té jedné, tak mu to hodně zkreslí pohled*“ (hostitelka Kateřina).

Vzdělání, jak se na základě rozhovorů s hostitelkou Kateřinou domnívám, je rovněž předmětem emoční práce ze strany hostitelů/lek. Příchozí Said, který záhy po svém příchodu do České republiky začal pracovat (což je podle toho, co v rozhovoru říká Matěj, případ většiny příchozích), je nucen skloubit studium (do osmnácti let povinné) s prací a také praxí ve škole. Hostitelka Kateřina mi vyprávěla, že se krátce poté, co se stala příchozímu Saidovi hostitelkou, se Saidem roztočil pomyslný kolotoč studia, praxe a brigády. Said byl na brigádě každý den a ve dnech, kdy měl zároveň praxi ve škole, pracoval i dvanáct hodin denně. Protože, jak říká: „*nechtěla, aby se úplně udřel*“, „*vyprosila si*“ Kateřina na Saidovi, aby alespoň jeden den v týdnu, kdy se setkávají, do práce nechodil. Hostitelka Kateřina tak tím, že má zájem o tom, co příchozí Said dělá, jak tráví čas a zasáhne, když už má pocit, že je toho na něho moc, projevuje tímto, jak se domnívám o Saida starost a tím i to, že mu na něm záleží.

Podpora příchozího ve studiu je (také) výrazem péče, kterou Kateřina příchozímu Saidovi projevuje, máje porozumění pro to, v jak rozporuplné situaci se nachází. Hostitelka Kateřina se v rozhovoru zmínila o tom, že si je podle ní Said vědom, že bez vzdělání nemá v České republice tolik možností se uplatnit a ví také, jak se Kateřina domnívá, že „*on už to vzdělání nikdy nedožene, protože musí pracovat*“ (Kateřina). Hostitelka Kateřina v rozhovoru dále vyprávěla o příchozím Angarovi, který pochází ze vzdělanější rodiny. Angarovi rodiče měli prostředky na to, aby svému synovi umožnili chodit do školy již v zemi původu. Příchozí Said na rozdíl od něho chodil do školy nepravidelně. Příchozí Angar nyní studuje střední školu a přesto, že pracuje, aby svou rodinu mohl finančně podporovat, není na něm rodina existenčně závislá jako je tomu v případě příchozího Saida a může tak více času věnovat studiu. Said se přirozeně s Angarem porovnává a jak se hostitelka Kateřina domnívá, vnímá to, že neměl stejné výchozí podmínky. Jak Kateřina v rozhovoru říká: „*(...) je za to někdy našťvaný (...) že neměl ty podmínky, že by se taky chtěl každý den učit a připravovat se na písemky, ale ví, že mu to vlastně k ničemu není a nemá na to energii, když po škole musí hned běžet*

do práce a být tam do deseti“ (Kateřina). Touhu po vzdělání si podle Kateřiny naplňuje Said tak, že finančně podporuje svého bratra a ten tak může studovat. Kateřina vnímá potřeby příchozího, jeho touhy a citlivě je v rozhovoru reflektuje. Domnívám se, že podpora, kterou Kateřina Saidovi ve vztahu ke vzdělání vyjadřuje (jak o ní v rozhovoru hovoří) je kromě představy o významu formálního vzdělání, jak se o tom zmiňuji výše, také způsobem, jak vyjádřit pochopení a porozumění jeho situaci. Na základě rozhovoru s hostitelkou Kateřinou se proto domnívám, že vzdělání či vzdělávání příchozího je významnou oblastí také z hlediska emoční práce.

Hostitelky Anna a Kateřina a sociální pracovník Matěj chtějí pro příchozí to, co si přejí i pro své děti, tedy vzdělání, které jim zajistí lepší budoucnost. Jak v rozhovoru říká Kateřina: *„ten jeden ten (Angar; pozměněno autorkou), co studuje tu střední školu, ten má maturitní obor, takže ten bude doufám za dva roky maturovat a pak snad, bud' si najde nějakou lepší práci nebo půjde ještě na vysokou školu (...) to je taková naše radost, že aspoň jeden z nich má nějakou lepší budoucnost“ (Kateřina).*

Sociální pracovník Matěj v rozhovoru zmínil, že mnoho příchozích se nakonec nevěnuje oboru, který v ČR vystuduje (časté je studium učňovských oborů) a následně pracuje např. v kebabu. Příchozí si tak nacházejí práci skrze komunitu a pracují tedy v prostředí, které jim je, slovy Matěje, kulturně a jazykově blízké. To může být pochopitelné z hlediska určité kontinuity. Snahu zachovat kontinuitu mezi minulostí a současností v novém kontextu zvýznamňují Ní Raghallaigh a Gilligan (2010), jako strategii, jak se vyrovnat se změnou, která přichází s migrací.

Práci, kterou příchozí nacházejí v rámci etnické komunity je možné vnímat jako důležitý kotvící bod v procesu sociálního ukotvování. Sociální ukotvování (v originále *„social anchoring“*), tak jak ho vymezuje Grzymala-Kazłowska (2015), se vztahuje k procesu, prostřednictvím kterého nově příchozí postupně nachází v nové společnosti významné referenční body (kotvící body). Zohledňuje však také kotvící body, které příchozího vážou se zemí původu, případně jinou zemí. Jak naznačuje tvar anglického slovesa *„anchoring“* „ukotvování“, jedná se o dynamický proces, který umožňuje zachytit mnohočetné kotvící body a to i s ohledem na jejich možnou proměnlivost. Proces, kdy si jedinec nachází kotvící body, má tak svůj protipól v procesu odlučování se od kotvících bodů dřívějších (zde Grzymala-Kazłowska uvádí například změnu

jména, změnu občanství, prodej domu, odstěhování se). Migrace je spojena s nejistotou, která prostupuje mnoha oblastmi života nově příchozího. V jistém smyslu by se dalo hovořit o hraniční situaci, která narušuje kontinuitu života a příchozí tak může zakoušet pocit odcizení. Zatímco některé kotvící body usnadňují integrační proces příchozího, jiné působí spíše proti integraci. Kotvící body mají potenciál (znovu)nastolit (psychosociální) stabilitu (a pocit bezpečí v nových životních podmínkách a tak naplnit či částečně naplnit jednu z potřeb nacházejících se při základně Maslowovy pyramidy potřeb (Grzymala-Kazłowska, 2015).

Otázkou zůstává, nakolik je zaměstnání v rámci etnické komunity volbou ze strany příchozího právě pro onu možnost zachování kontinuity s minulostí. Ní Raghallaigh a Gilligan (2010) rozpoznávají v rámci této strategie jako významné to, že příchozí mají možnost mluvit mateřským jazykem, sdílet vzpomínky na zemi původu atd. Do jaké míry můžou za tím, že si příchozí nenacházejí práci v oboru, kterému se vyučili (jak alespoň vyplývá z toho mála případů, které jsem měla během výzkumu možnost poznat), stát například předsudky na straně české společnosti nebo zdali je rozhodnutí pracovat například v kebabu výhradně volbou příchozích, která je dána jejich očekáváními (například platové podmínky atd.). Tuto otázku nechávám nezodpovězenou.

13 Závěr

Ve své práci jsem se zabývala tím, jakým způsobem se v rámci hostitelské péče utvářejí vztahy hostitelů a příchozích. Příchozí vstupuje do prostoru rodiny, která má svou specifickou dynamiku a která se – jak k ní přistupuji – (znovu)ustavuje v každodenních činnostech a praktikách.

Hostitelé nemají v rámci hostitelské péče jasně vymezenou sociální roli, do které by byli socializováni, a sociální role je tak vyjednávána ve vztahu s příchozím. Podoba vztahu závisí v mnohém na tom, jaké potřeby příchozího rozeznávají hostitelé jako důležité a jaké představy si spojují s příchozími obecně.

Předmětem vyjednávání jsou i emoční pravidla, tedy představy o tom, jaké pocity hostitel vůči příchozímu vyjadřovat.

Výraznou roli ve vyjednávání vztahů a emočních pravidel v nich hraje reflexivita (a reflektivita). Hostitelky Tereza, Kateřina a Anna přemýšlejí o vztahu s příchozím a to i o vztazích v rámci rodiny (především pak svými dětmi) a základě toho pozměňují své jednání.

Vzhledem k velmi omezenému vzorku není možné v mém výzkumu nacházet pravidelnosti, ale je snad možné se je pokoušet nahlédnout. Nakonec se ale přece jen jedná spíše o individuální trajektorie hostitelů a příchozích.

14 Bibliografie

Monografie

- Agier, M., & Madeira, A. (2017). *Définir les réfugiés (French Edition)* (1st ed.). PUF.
- Bourdieu, P. (1979). *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In Richardson J. E. (ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Greenwood.
- Clayton, S., Gupta, A., & Willis, K. (Eds.), (2019). *Unaccompanied Young Migrants: Identity, Care and Justice* (First ed.). Policy Press.
- Glumbíková, K. (2020). *Reflexivita v sociální práci s rodinami*. Grada.
- Gütnerová, T., Roubalová, V., Kostlán, F. (2005). *Příchozí*. Nakladatelství G plus G.
- Hochschild, A. R. (2012). *The managed heart: commercialization of human feeling*. University of California Press.
- Jamouille, P., & Mazzocchetti, J. (2012). *Adolescences en exil*. Academia.
- Janebová, R. (2014). *Teorie a metody sociální práce – reflexivní přístup*. Gaudeamus.
- Mintz, S. W. (1997). *Tasting Food, Tasting Freedom: Excursions into Eating, Power, and the Past*. Beacon Press.
- Morgan, D. H. J. (2011). *Rethinking family practices*. Palgrave Macmillan.
- Naguib, N. (2015). *Nurturing masculinities: men, food, and family in contemporary Egypt*. University of Texas Press.
- Navrátil, P. (2010). Posouzení v sociální práci. In Navrátil, P., Janebová, L. et al., *Reflexivita v posuzování životní situace klientek a klientů sociální práce* (s. 9-23). Gaudeamus.
- Průcha, J. (2004). *Interkulturní psychologie*. Portál.
- Zeman, P. (2009). *Praxe v oblasti rozhodování o nařízení ústavní výchovy a uložení ochranné výchovy*. Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

Články

De Genova, N. P. (2002). Migrant "Illegality" and Deportability in Everyday Life. *Annual Review of Anthropology*, 31, 419-447. <http://www.jstor.org/stable/4132887>

De Genova, N. (2016). The 'native's point of view' in the anthropology of migration. *Anthropological Theory*, 16(2-3), 227-240. <https://doi.org/10.1177/1463499616652513>

Fassin, D. (2005). Compassion and Repression: The Moral Economy of Immigration Policies in France. *Cultural Anthropology*, 20(3), 362-387. <http://www.jstor.org/stable/3651596>

Finch, J. (2007). Displaying Families. *Sociology*, 41(1), 65-81. <https://doi.org/10.1177/0038038507072284>

Grzymala-Kazłowska, A. (2016). Social Anchoring: Immigrant Identity, Security and Integration Reconnected? *Sociology*, 50(6), 1123-1139. <https://doi.org/10.1177/0038038515594091>

Grzymala-Kazłowska, A., & Phillimore, J. (2018) Introduction: rethinking integration. New perspectives on adaptation and settlement in the era of super-diversity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(2), 179-196. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1341706>

Guillemin, M., & Gillam, L. (2004): Etika, reflexivita a "eticky důležité okamžiky" ve výzkumu. *Biograf* (35), 11-31. <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=3502>

Morgan, D. H. G. (2011). Locating 'Family Practices.' *Sociological Research Online*, 16(4), 174-182. <https://doi.org/10.5153/sro.2535>

Navrátil, P., & Musil, L. Sociální práce s příslušníky menšinových skupin. *Sociální studia*. 2000(5), 127-163.

Ní Raghallaigh, M., & Sirriyeh, A. (2015). The negotiation of culture in foster care placements for separated refugee and asylum seeking young people in Ireland and England. *Childhood*, 22(2), 263-277. <https://doi.org/10.1177/0907568213519137>

- Phillimore, J., Humphris, R., & Khan, K. (2017). Reciprocity for new migrant integration: resource conservation, investment and exchange. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(2), 215-232. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1341709>
- Pospíšilová, T. (2010). Dobrovolnictví v kontextu životní dráhy dobrovolníků. *Lidé města*, 12(5), 109-133. https://lidemesta.cuni.cz/LM-1014-version1-lm_1_10_pospisilova.pdf
- Ravi, K. S., Kohli, H. C., & Warman, A. (2010) Food and its meaning for asylum seeking children and young people in foster care. *Children's Geographies*, 8(3), 233-245. <http://dx.doi.org/10.1080/14733285.2010.494862>
- Růžička, M., & Vašát, P. (2011) „Základní koncepty Pierra Bourdieu: pole – kapitál – habitus.“ *AntropoWEBZIN* 7(2), 129-133. <https://www.soc.cas.cz/publikace/zakladni-koncepty-pierra-bourdieu-pole-kapital-habitus>
- Sirriyeh, A. (2013). Hosting Strangers: hospitality and family practices in fostering unaccompanied refugee and asylum seeking young people. *Child and Family Social Work*, 18(1), 5-14. <https://doi.org/10.1111/cfs.12044>
- Truscot, D. (2011). Professionalism and boundaries in Psychotherapy. *The CAP Monitor*, 38, 5-6. [https://sites.ualberta.ca/~truscott/reprints/Truscott%202011%20\(boundaries\).pdf](https://sites.ualberta.ca/~truscott/reprints/Truscott%202011%20(boundaries).pdf)
- Vincent, C., & Ball, S. J. (2007). 'Making Up' the Middle-Class Child: Families, Activities and Class Dispositions. *Sociology*, 41(6), 1061–1077. <https://doi.org/10.1177/0038038507082315>
- Wimmer, A., & Glick Schiller, N. (2002). Methodological Nationalism and Beyond: Nation-State Building, Migration and the Social Sciences. *Global Networks: A Journal of Transnational Affairs*, 2(4). <https://doi.org/10.1111/1471-0374.00043>

Materiály

Blahutová, M., & Zezulová, D. (2011). *Hostitelská péče a příprava k ní*. Děti patří domů, o.s. <http://www.knihovnanrp.cz/wp-content/uploads/2017/03/publikace-168.pdf>

Khollová, P., & Knězek, T. (2015). *Můj život v ČR. Průvodce pro nezletilé bez doprovodu*. Organizace pro pomoc uprchlíkům. https://www.opu.cz/wp-content/uploads/2016/03/MUJ-ZIVOT-V-CR_2016.pdf

Knězek, T. (2019). *Doporučené postupy pro přechod nezletilých cizinců bez doprovodu do náhradní rodinné péče v ČR*. <https://www.opu.cz/wp-content/uploads/2019/06/Methodika-p%C5%99echodu-nezletil%C3%BDch-cizinc%C5%AF-bez-doprovodu-do-n%C3%A1hradn%C3%AD-rodinn%C3%A9-p%C3%A9%C4%8De.pdf>

Ministerstvo vnitra ČR. (2016). „*Koncepce integrace cizinců - Ve vzájemném respektu*“. <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/zakladni-dokumenty-k-integracni-politice-ke-stazeni.aspx>

Ministerstvo vnitra ČR. (2019). *Poučení pro azylanty*. <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/nase-hlavni-temata-mezinarodni-ochrana-mezinarodni-ochrana.aspx?q=Y2hudW09Mw%3D%3D>

Ministerstvo vnitra ČR. (2019). *Poučení pro lidi s doplňkovou ochranou*. <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/nase-hlavni-temata-mezinarodni-ochrana-mezinarodni-ochrana.aspx?q=Y2hudW09Mw%3D%3D>

Ministerstvo vnitra ČR. (2010). *Studie EMN o nezletilých bez doprovodu v ČR. Politika přijímání, návratů a integrační opatření pro nezletilé bez doprovodu v České republice a statistické informace*. <https://www.emncz.eu/wp-content/uploads/2020/12/54.pdf>

Metodická příručka MV – anonymizovaný dokument

Nidos, Dánský červený kříž, Jugendhilfe Süd-Niedersachsen, Minor-Ndako, Organizace pro pomoc uprchlíkům. (2016). *Náhradní rodinná péče. Příručka pro pracovníky, kteří pomáhají náhradním rodinám a dětem cizincům bez doprovodu rodičů žijícím v náhradních rodinách*.

UNHCR/UNICEF. (2014). *Bezpečně a ve zdraví*.

Elektronické zdroje

Jeřábková, Z. (2010, 16. prosince). *Zajišťování nezletilých dětí v ČR*

<https://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/zajistovani-nezletilych-deti-v-cr>

Migrace online (2009, 31. července). *Koncepce integrace cizinců (2000)*.

<https://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/koncepce-integrace-cizincu-na-uzemi-ceske-republiky-2000>

Národní ústav pro vzdělávání (n. d.). *Střední vzdělávání*. <http://www.nuv.cz/t/stredni-vzdelavani>

Zařízení pro děti – cizince. <https://zdcpraha.cz/>

Zákony

Úmluva o právech dítěte. <https://www.vlada.cz/assets/ppov/rlp/vybory/pro-pravadi-tete/Preklady-dokumentu-OSN.pdf>

Zákon č. 326/1999 Sb. Zákon o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů (1999). <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-326>

Zákon č. 325/1999 Sb. Zákon o azylu a o změně zákona č. 283/1991 Sb., o Policii České republiky, ve znění pozdějších předpisů (1999). <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-325>

Zákon č. 108/2006 Sb. Zákon o sociálních službách (2006).
<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>